

“ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ,”

ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ

ΜΕΡΟΣ Α.

Η πολιορκία, κυρίως, ή δεύτερη, και ή έξοδο του Μεσολογγίου έμπνευσαν στὸ Δ. Σολωμὸν ἔνα ποίημα, ἀμέσως ἀπὸ τὸ 1826 κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Ἰ. Πολυλᾶ, τὸ ὅποιο ἐσκόπευε νὰ ἐγκωμιάσῃ τὴ μεγαλοψυχία τῶν πολιορκημένων. Τὸ « Μεσολόγγι » εἶταν ὁ τίτλος του ποιήματος, « τὸ Χρέος » ἔπειτα, τίτλος γενικώτερης σημασίας, και τέλος • οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι », ποὺ εἶναι τίτλος δηλωτικώτερος.

Τὸ ποίημα αὐτὸν ἀργότερα ὁ ποιητὴς τὸ ἐπεξεργάστηκε, κάνοντας διάφορα σχεδιάσματα, ὅσο νὰ τοῦ δώσῃ τὴ μορφὴ ποὺ θεωροῦσε πατάλληλη. Και τοῦ ποιήματος αὐτοῦ σώζονται τρία διαφορετικὰ σχεδιάσματα: Τὸ Α' ποὺ εἶναι γραμμένο σ' ὀχτάστιχες στροφές, — ἀποτελούμενες ἀπὸ ἔξαστηλαδους στίχους και χωρισμένες ἀπὸ τὴν διμοικαταλῆσία σὲ δυὸ τετράστιχα, τὸ ὅποιο ὁ Ἰ. Πολυλᾶς θεωρεῖ πὼς ἐγράφηκε τὸ 1826, τὸ Β' ποὺ εἶναι γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβα δίστιχα, και τὸ Γ'-ποὺ εἶναι ξανάπλασμα τοῦ Β'-ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνομοιοκατάληχτους δεκαπεντασύλλαβους. Και τὸ Γ' σχεδιάσμα ξέρουμε πότε ἀρχισε νὰ τὸ γράφῃ ὁ ποιητὴς, γιατὶ κι αὐτὸ μᾶς τὸ βεβαιώνει ὁ Ἰ. Πολυλᾶς, τὸ Β'. δύμας σχεδίασμα γνωρίζουμε πότε τ' ἀρφησε γιὰ ν' ἀρχίσῃ τὸ Γ' μὰ δὲ ηξέρουμε πότε τ' ἀρχισε. Λαβαίνοντας δύμας ὥπτ' ὄψει μας μερικὰ δρισμένα πράματα θὰ προσπαθήσουμε κι αὐτὸ νὰ τὸ προσδιορίσουμε.

Ο Δ. Σολωμός, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὶς συγγενικὲς προστριβὲς και γιὰ ν' ἀφερωθῇ στὴν τέχνη ἀποκλειστικώτερα, πέρασε τὸ 1828 στὴν Κέρκυρα. Ἐκεῖ, τὸ 1829 ἔγραψε τὸ « Εἰς Μοναχήν », κ² ἔξακολονθοῦσε νὰ ἐπεξεργάζεται τὸ « Λάμπρο », μεγάλο ἐπικὸ και τραγικώτατο ποίημα, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Γιὰ τὸ ποίημα αὐτὸν ἐδῶ μονάχα θὰ σημειώσουμε, πὼς μέσα του ἀντανακλούσαν τὰ αἰσθήματα και οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ τραγωδία του, ή ὅποια δὲν ἀργησε νὰ ξεσπάσῃ και νὰ τὸν ἀποτραγωδία του, ή ὅποια δὲν ἀργησε νὰ ξεσπάσῃ και νὰ τὸν ἀποστάση ἀπὸ τὴ γαλήνη ποὺ τοῦ κάκου ἔζητοῦσε ταξιδεύοντας στὴν

Κέρκυρα. "Ετσι, τὸ 1833 ἀναγκάστηκε νὰ ξαναγυρίσῃ στὴ Ζάκυνθο γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν περιουσία του ἀπὸ τὴν ἐνέδρα ποὺ τοῦχε στήσει ὁ ἀδελφός του ὁ Γιάννης, κ' ἔκει τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔγραψε τὸ ποίημα « ἡ Φαρμακωμένη στὸν » "Αδη", μέσα στὸ ὅποιο καθρεπτίζεται ὅλη ἡ πίκρια καὶ ἡ ἀπογοήτευση τῆς ψυχῆς του. Ἡ δίκη τὸν ἀπησχόλησε ἵσαιρε τὸ 1838, κ' ἔτελειωσε ὑπὲρ τοῦ ποιητῆ. "Ωστε κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸν τὸ τόσο πολυτάραχο καὶ ἀβέβαιο, ὁ Δ. Σολωμὸς εὐχαριστιώταν σὲ θέματα ἀνάλογα μὲ τὴν κατάστασή του, στὸ « εἰς Μοναχὴν » ψάλλοντας τὸ μοναχικὸ βίο ποὺ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ κακὰ τῆς κοσμικότητας, στὸ « Ἡ Φαρμακωμένη στὸν » "Αδη" δείχνοντας τὴν χαρά του γιὰ τὸ θάνατο, ὅταν ἡ ζωὴ μένη χωρὶς ἀγάπη, στὸν « Κρητικὸ » ζωγραφίζοντας κατὰ ἀνάλογο ποὺ ἐδῶ δὲν εἶναι στιγμὴ νὰ ἐρμηνεύσουμε, καὶ στὸ « Λάμπρο » παρασταίνοντας τὴν καταστροφὴν ποὺ προξενεῖ τὸ οἰκογενειακὸ ξεχαρβάλωμα, ὅρμωμενος ἀπὸ τὴν καταστροφὴν ποὺ προετοίμαζε σ' αὐτὸν τὸ οἰκογενειακὸ ξεχαρβάλωμα τοῦ πατέρα του, καὶ τὸ διποτὸν ἀρχίζε νὰ φέρνῃ τοὺς τρομερούς του καρποὺς μὲ τὴν οἰκογενειακὴ δίκη. Καὶ ἡ φοβερὴ ἔκεινη δίκη, ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε ἀπὸ τὸ 1833 ἵσαιρε τὸ 1838, μαζὶ μὲ τὰ ποιήματα ποὺ ἔγραψε κατὰ τὸ διάστημα ἔκεινο, ἀναμφιβόλως εἴταν ἀρκετὰ γιὰ ν' ἀπασχολήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ σ' ὅλο ἔκεινο τὸ διάστημα. "Υστερα ὅμως ἀπὸ τὴ δίκη, τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ ἐλευθερωμένο ἀπὸ τὰ πιεστικὰ συναισθήματα, δὲν ἔμενε εὐχαριστημένο ἀπὸ « Λάμπρο » γιατὶ τὸν εὔρισκε κατώτερο ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἤθελε νὰ ὑψώνεται ἡ Τέχνη, ὅπως σημειώνει ὁ Ι. Πολυλᾶς. Καὶ ὁ Ἰδιος ἔλεγε: « ὁ Λάμπρος θὰ μείνει ἀπόσπασμα ». Εἶναι ὅμως βέβαιο, πώς ὑστερό ἀπὸ τὸ 1850 ὁ Δ. Σολωμὸς ἐπεξεργαζόταν πάλι τὸ « Λάμπρο » μαζὶ μὲ τοὺς « Ἐλεύθερους Πολιορκημένους » ὅπως μποροῦμε νὰ συμπαιράνουμε ἀπὸ ἐπιστολὲς τοῦ Ρεγάλδη καὶ τοῦ Σ. Τρικούπη. "Ωστε ἡ ὅμοιογία τοῦ ποιητῆ, εἴτανε τῆς στιγμῆς καὶ κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀπόρροια τῆς εὐνοϊκῆς ἐκβάσεως τῆς δίκης πρᾶμα ποὺ συντέλεσε ν' ἀφήσῃ γιὰ τότες τὸ « Λάμπρο », μὰ νὰ τὸν ἀφήσῃ γιὰ νὰ τὸν ξαναρχίσῃ ἀργότερα καὶ νὰ τὸν ἐπεξεργαστῇ μὲ νέες έρασεις, ὅπως ἄλλως τε καὶ συνείθιζε.

"Ετσι ἀπομένει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1838 μὲ 1840, ἵσαι μὲ τὸ 1847 μὲ 1850 καὶ πέραν, ἀνάμεσα στὸ διποτὸν πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Β' σχεδιάσματος τῶν « Ἐλεύθερων Πολιορκημένων ». Ἀπὸ ζητὴν ὅμοιογία τοῦ Ι. Πολυλᾶς γγωρίζουμε τὰ ἀκόλουθα: «.... ἐνῷ ἦταν ἥδη ἀρκετὰ προχωρημένος εἰς τοὺς « Ἐλεύθερους Πολιορκημένους » τὸ ἔτος 1844

ἀποφάσισε νὰ μεταβάλῃ τὸ ποίημα εἰς ἀνομοιοκατάληχτους στίχους». Μὰ γιὰ νάταν ἀρκετὰ προχωρημένος στὸ μαροσκελέστατο αὐτὸ ποίημα τὸ 1844, πού, δπως θὰ δεῖξουμε θὰ περιλάβαινε πολλὲς χιλιάδες στίχους, σημαίνει πὼς ἀπὸ κάποιο διάστημα προηγουμένως θάχε ἀρχίσει τὴν ἐπεξεργασία του. "Ωστε, ἀν ποῦμε πὼς τῶς τῶς ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1840 περίπου, δὲ θὰ κάμουμε καὶ μεγάλο λάθος.

Κατὰ περίεργη σύμπτωση, καὶ τὰ τρία σχεδιάσματα ἐσώθηκαν ἀποσπασματικά, ἀσύνδετα, σὰν ἔρεπτα πανάρχαιου καλλιτεχνήματος. Γιὰ τὸ ἀν ἐγράφηκε τὸ ἔργο κομματιασμένο δπως σώζεται, ἥ γιὰ κάποιους λόγους μᾶς ἐσώθηκε τέτοιο, ἐγράψαμε ἄλλοτε στὸ 2 καὶ 3 τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ « Μαρδος Γάτος », ποὺ ἐμεῖς ἐδιευθύναμε τὸ 1919. Τὸ συμπέρασμά μας εἴταν πὼς τὸ ἔργο ἐγράφηκε δλόκληρο πὼς ἀπὸ κάποιαν αἵτια ἐχάμηκε, καὶ πὼς αὐτὸ ποὺ κατέχουμε εἶναι τὰ πρόχειρα δοκίμια τοῦ ποιητῆ. Γιὰ τὸ ξήτημα αὐτὸ θ' ἀσχοληθοῦμε καὶ πάλι, ὥστε ἐδῶ νὰ μὴν ὑπάρχῃ λόγος νὰ ἐπιμείνουμε. Μὰ δソー γιὰ τὰ τρία σχεδιάσματα τῶν « Ἐλεύθερων Πολιορκημένων » πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς, ἀν δὲν εἴταν ἔτσι θὰ μᾶς ἐφαινόταν ἀκατανόητο πὼς καὶ τῶν τριῶν σχεδιασμάτων δὲ μᾶς ἐσώθηκαν μερικὰ συγγενικὰ ἀποσπάσματα, σὰν ὁ ποιητῆς νὰ μὴν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ γράφῃ καὶ νὰ ξαναγράφῃ σὲ διαφορετικοὺς τρόπους τὰ ἵδια πράματα καὶ μάλισμα τόσο κομματιασμένα, χωρὶς νάχῃ τὴ δύναμη νὰ προστέση καὶ κάτι ἀκόμη, καὶ τὸ περίεργο αὐτὸ παιγνίδι νὰ τὸ ἔξακολουθήσῃ γιὰ ὅλη τον τὴ ζωή, χωρὶς ν' ἀπελπιστῇ γιὰ τὸν ἔαντό του.

"Οπως δήποτε ὅμως κι ἀν ἐγράφηκαν τὰ ἔργα τοῦ Δ. Σολωμοῦ, ἐμεῖς ἀποσπασματικὰ τὰ κατέχουμε καὶ ἀποσπασματικὰ δφείλουμε νὰ τὰ μελετήσουμε. Μά, ποὺ περιορίσουμε τὴν κρίση μας σὲ μιὰ ποιητικὴ φράση, σὲ κάποιο στίχο, σὲ κάποια ξεκάρφωτην ἵδεα ποὺ βρίσκεται σὲ κάποιο ἀδέσποτο ἀπόσπασμα κάθε ποιήματος νὰ ξητήσουμε τὴν ὅλη σύνθεση καὶ τὴν ὑποσύνθεσή του, ὥστε ἥ κρίση μας νὰ μὴ περιοριστῇ στὶς λεπτομέρειες, μὰ νὰ πλησιάσῃ καὶ στὴν ούσια τῆς Σολωμικῆς ποίησεως καὶ τέχνης.

Καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸν « Ἐλεύθερους Πολιορκημένους » ἐμεῖς θὰ βροῦμε, δソー μᾶς εἶναι δυνατό, τὸ συνδετικὸ δεσμὸ τῶν ἀποσπασμάτων, πρᾶμα ποὺ γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουμε πρέπει νὰ βροῦμε πρῶτα τὴν πιὸ πιθανὴ καί, δπου εἶναι δυνατό, τὴν πιὸ βέβαιη θέση τρούς μέσα στὸ ὅλο ποίημα, ποὺ γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουμε, πάλι, πρέπει νὰ βροῦμε τὴν ὑπόθεση τοῦ ποιήματος.

Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος; Αὐτὴ στὶς γενικές της γραμμὲς μᾶς εἶναι γνωστή, ὅχι γιατὶ βγαίνει ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα, μὰ γιατὶ ὁ Δ. Σολωμὸς ἐμεταχειρίστηκε γιὰ ὑπόθεση τοῦ ποιήματός του ἔνα γνωστὸ ἵστορικὸ γεγονός· καὶ ἡ αὐτία αὐτὴ δὲν μᾶς βοηθάει μονάχα νὰ ἔρουμε τὴν ὑπόθεση τοῦ ποιήματος στὶς γενικές της γραμμὲς,—πρᾶμα ποὺ δὲ θὰ συνέβαινε ἂν εἴχε φανταστικὴν ὑπόθεση—, μὰ καὶ νὰ κατορθώνουμε νὰ κατανοοῦμε πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔκειδφωτα ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος, καὶ νὰ τὰ συνδένουμε μὲ τὴν ὑπόθεση ἀπὸ τὸ ἀναφερόμενα σὲ κεῖνα ἵστορικὰ γεγονότα, ἢ ἀπὸ τὶς συγγενικὲς μ’ αὐτὰ λεπτομέρειες. “Οσο δμως κι ἂν μᾶς εἶναι γνωστὴ στὶς γενικές της γραμμὲς ἡ ὑπόθεση, δὲ μᾶς εἶναι γνωστὸ ποιὸ μέρος τῆς πολιορκίας περιλαμβάνει τὸ ποίημα, ἢ ἐπομένως, δὲν ἔξερουμε ἂν τὸ ποίημα ἔχῃ ἐνότητα ὑποθέσεως ἢ εἶναι ἀπλῶς ἔξιστορηματικό. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ καθορίσουμε τὴν ὑπόθεση, πρέπει πρῶτα νὰ καθορίσουμε τὸ εἶδος τοῦ ποιήματος.

Γιὰ τὸ ζήτημ’ αὐτὸ δ’ Ἱ. Πολυλᾶς σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος ἀνήκουν εἰς τρία διαφορετικὰ σχεδιάσματα. Τὸ ἀρχαιότερον ἦταν, ὡς φαίνεται, συνθεμένο εἰς εἶδος ποιητικοῦ θρήνου εἰς τὸ Πέσιμο τοῦ Μεσολογγιοῦ, καὶ λυρικὸ εἰς τὸ σχῆμα τὸ δεύτερο περιεχτικώτερο σύνθεμα καὶ ἐπικό, εἰς τὸ δυτικὸν εἰκονίζοντο τὰ παθήματα τῶν γενναίων ἀγωνιστάδων εἰς ταῖς ὑστεριναῖς ἡμέραις τῆς πολιορκίας ἔως ποὺ ἔκαμαν τὸ γιουροῦσι· τὸ τρίτο, ξανάπλασμα τοῦ δευτέρου, καὶ εἰς τὸ μέτρο, καὶ εἰς τὴ μορφή». Μᾶς πληροφορεῖ, δηλαδή, χωρὶς νὰ μᾶς καθορίζῃ τίποτας, πὼς τὸ πρῶτο σχεδίασμα εἶναι λυρικὸ καὶ σὲ εἶδος προφητικοῦ θρήνου, δπως φαίνεται, καὶ πὼς τὰ ἄλλα δύο εἶναι ἐπικὰ συνθέματα ποὺ τεριλαβαίνουν τὶς ὑστερες ἡμέρες τῆς πολιορκίας, χωρὶς νὰ μᾶς δρίζῃ ἀρριβῶς ποιὸ μέρος τῆς πολιορκίας καὶ ἂν ἔχουν ἐνότητα ὑποθέσεως ἢ εἶναι ἔξιστορηματικά.

Μὰ εἶναι πραγματικὰ τὸ Α’. σχεδίασμα συνθεμένο σὲ εἶδος προφητικοῦ θρήνου καὶ σὲ σχῆμα λυρικοῦ; Πολὺ ἀμφιβάλλουμε. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ σώζονται καὶ ποὺ μποροῦμε νὰ λάβονται ὑπὸ σψη μας, καὶ τὰ δποῖα ἔλαβε καὶ ὁ Ἱ. Πολυλᾶς καθὼς δμολογεῖ δ’ ἵδιος: «Τὸ ἀρχαιότερο ἦταν ὡς φαίνεται, συνθεμένο εἰς εἶδος προφητικοῦ θρῆνου κ.λ.π.», σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ σώζονται τὸ ἀποσπάσματα τοῦ Α’ σχεδιάσματος δὲν ἔχουν σχέση μήτε μὲ προφητικὸ θρῆνο, μήτε λυρικοῦ περιεχόμενου εἶναι. Γιατί, ἔπειτα ἀπὸ μιὰν ἐγκωμιαστικὴν εἰσαγωγὴ μὲ τὴν δποῖαν δ ποιητὴς μεταφέρεται στὸν τόπο τοῦ δράματος, καὶ ἡ δποία ἔχειδραματικὸ χαρακτῆρα

φανάριο γε μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Γ' σχεδιάσματος ὅλο τοῦ Β' ὅπως, καμηλότερα ὅτι ἀποδείξουμε, οἱ λίγες σωζόμενες στροφὲς ἔχουν καθαρὰ ἐπικὸ χαρακτῆρα. Περιγράφουν τὸν ἀντρα ποὺ κλαίει γιατὶ ἀπὸ τὴν πεῖνα τούγεινε τὸ τουφέκι βαρὺ καὶ δὲ ἔχθρος του τὸ ξέρει· τὴ μάνα ποὺ ζηλεύει τὸ πουλάκι γιατὶ ἔκεινο βρίσκει κάποιο στυράκι τροφῆ, ἐνῷ αὐτὴ ἐλέπει νηστικὰ τὰ παιδιά της. Τὸν ἀράπη ποὺ σημαίνει πέριπαζοντας τὸ ἀδύνατο σάλπισμα τοῦ νηστικοῦ Σούλιωτη. Περιέχουν δηλαδὴ καθαρὰ ἀντικειμενικά. "Ισως νὰ φαίνεται σὰ λυρικὸ ἀπὸ τὴ γοργὴ στιχουργία του, μὰ τὸ μέτρο εἶνε τελείως ἔξωτερο στοιχεῖο ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ τὸ χαρακτῆρα ἐνὸς ποιήματος. Καὶ τὸ σχεδίασμα αὐτὸ μπορεῖ νάγινε ἐπάνω στὴ μορφὴ τοῦ ποιήματος ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ Ἰδιο ἀντικείμενο τὸ 1826, ὅμως ἀμφιβάλλοντας πολὺ ἀν αὐτὸ ἀνήκη στὴ Ζακυνθινὴ περίοδο τοῦ ποιητῆ μας, ἡ ἀν ἀνήκη στὴν Κερκυραϊκή πιθανότερο εἶναι ν' ἀνήκη στὴν Ἰδια ἐποχὴ ποὺ ἀνήκουν καὶ τ' ἄλλα δύο σχεδιάσματα, καὶ νάναι τὸ πρῶτο ποὺ ἔκαμε, ἀλ̄ ὅταν ἔναρχοισε νὰ ἐπεξεργάζεται τὸ ποίημά του αὐτό, γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἀρτιώτερη κατὰ τὴ γνώμη του μορφῆ. Γιατὶ μᾶς φαίνεται περίεργη ἡ σύμπτωση νάχουν καὶ τὰ τρία σχεδιάσματα τὸν Ἰδιο ποιητικὸ τύπο, τὴν Ἰδια περίπου εἰσαγωγή, τὶς Ἰδιες λεπτομέρειες καὶ τὸ Ἰδιο πνεῦμα, κι ὥς τόσο ν' ἀνήκουν σὲ τόσο μακρονές χρονικὲς περιόδους. "Οπως δήποτε ὅμως κι ἀν συμβαίνη, τ' ἀποσπάσματα τοῦ Α' σχεδιάσμασος εἶναι τόσο λίγα, ὥστε δὲ ὅτι μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε καμιαὶ ἀποψῆ μας, μήτε μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ συμπεράνουμε ἀν τὸ ποίημα ἔγραφηκε μ' ἐνότητα ὑποθέσεως ἡ ὅχι, καὶ πιὸ μέρος τῆς πολιορκίας περιλαμβάνει. Ἐκεῖνο μονάχα ποὺ φαίνεται εἶναι πὼς καὶ τοῦ σχεδιάσματος αὐτοῦ τ' ἀποσπάσματα ἀναφέρονται στὶς τελευταῖς ἡμέρες τῆς πολιορκίας, καὶ περιγράφουν γεγονότα ποὺ πιστουσιάζουν σὲ διάφορες μορφὲς τὴν πεῖνα ποὺ ἔμαστιζε τοὺς πολιορκημένους, πρᾶμα ποὺ φέρονται στὸ νοῦ τὸ στοχασμὸ τοῦ ποιητῆ: «Κοίταξε νὰ σηματίσης βαθμηδὸν ὧσὰν μιὰν ἀναβάθμαν ἀπὸ δυσκολίες, τὶς δποῖες θὰ ὑπερβοῦν ἔκεινοι οἱ Μεγάλοι.... "Ολ' αὐτά, ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλέον διάφορα σὲ τόσο ὑψηλότερο στυλοπόδι σταίνουν τὴν Ἐλευθερία, μεστὴν ἀπὸ τὸ Χρέος κ.λ.π. » τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἀνέξαρτήτως τοῦ σχεδιάσματος αὐτοῦ, βρίσκονται καὶ στὸ Β' καὶ Γ' σχεδίασμα τοῦ ποιήματος, ὥστε, ἀπὸ δῶ κ' ἐμπρὸς ἡ ἔρευνά μας θὰ περιοριστῇ μονάχα στὸ Β' καὶ στὸ Γ' σχεδίασμα.

Πρὸιν προχωρήσουμε, ἃς δοῦμε ποιὰ εἶναι τὰ θετικὰ στοιχεῖα ποὺ κατέχουμε γιὰ νὰ στηριχτοῦμε στὴν ἔρευνά μας. Πρῶτο εἶναι τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῶν δύο σχεδιασμάτων. Ἔπειτα, οἱ στοχασμοὶ τοῦ Ἰδιου τοῦ ποιητῆ, σύμφωνα μὲ τοὺς διοίους θὰ ἔχετοῦσε τὸ ποίημα. Ὅστερα εἶναι τὰ ἴστορικὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας. Καὶ τέλος, οἱ πληροφορίες τῶν συγχρόνων τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ ἔξεταζόμενο ποίημα.

Καὶ λοιπόν, ὅλα τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα καὶ τῶν δύο σχεδιασμάτων, ἀναφέρονται σ' ἴστορικὰ γεγονότα ἢ ἐπεισόδια ἔξαρτώμενα ἀπὸ κεῖνα ποὺ συμβήκανε πρὸς τὸ τέλος τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Τὸ γεγονός αὐτὸ δείχτει πὼς ὁ ποιητὴς δὲν ἔλαβε γιὰ ὑπόθεση τοῦ ποιήματός του ὀλόκληρη τὴ περίοδο τῆς πολιορκίας, μὰ περιορίστηκε στὸ τελευταῖο χρονικό τῆς διάστημα, πρᾶμα ποὺ μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἔλαβε γι ἀφετηρία τοῦ ποιήματός του κάποιο ἔξαιρετικὸ γεγονός τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας, πρᾶμα πού, ἀν ἀληθεύη, φανερώνει πὼς ὁ Δ. Σολωμὸς δὲν ἔγραψε ποίημα ἔξιστορηματικό, μὰ μὲ ἐνότητα ὑποθέσεως καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς Ἀριστοτελικοὺς κανόνες γιὰ τὸ ἔπος.

Μὰ στὸ συλλογισμὸ μας αὐτὸ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μᾶς ἀντιτάξῃ τὸ ἐπιχείρημα πὼς, ὁ Δ. Σολωμὸς δὲν ἔπειριστηκε στὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας, μὰ τὰ σχετικὰ μὲ τ' ἄλλα γεγονότα ἀποσπάσματα ἔχαθηκαν. Στὸ ἴσχυρὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα, μποροῦμε κ' ἔμεὶς ν' ἀντιτάξουμε ἄλλα ἴσχυρώτερα.

Καὶ πρῶτα, μᾶς φαίνεται περίεργο, ἀν ὑποθέσουμε πὼς ὁ ποιητὴς συμπαρέλαβε δλάκερη τὴν πολιορκία ἀπὸ τὶς 11 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1825 ἵσαμε τὶς 11 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1826, πῶς συνέβηκε νὰ σωθοῦν μονάχα ὅσα ἀποσπάσματα ἀναφέρονται στὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας, καὶ νὰ μὴ σωθῇ τίποτας σχετικὸ μὲ τὰ προηγούμενα. Δὲ νομίζετε πὼς αὐτὸ θάταν καθαρὴ σατανικὴ σύμπτωση, νὰ σωθοῦν κι ἀπὸ τὰ τρία σχεδιάσματα ἀποσπάσματα σχετικὰ πρὸς τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας; Γιατί, ἀν μᾶς ἀντιτάξῃ κανεὶς πὼς, τὰ προηγούμενα μέρη δὲν τὰ διατήρησε ὁ ποιητὴς, γεννιέται αὐθόρυμητα τὸ ἐρώτημα: Τότες γιατὶ ἐδιατήρησε τὰ δοκίμια ἄλλων πολὺ προηγούμενων ποιημάτων, καθὼς καὶ ἄλλων προηγούμενων σχεδιασμάτων, ὅπως τοῦ Α'. καὶ τοῦ Β'. π.χ. ποὺ δὲν τὸν ἱκανοποιούσαν μάλιστα καὶ καλλιτεχνικῶς, καὶ εἶχε ζητήσει τὴν τροποποίησή τους; Ὡστε, γιὰ νὰ διατήρη δοκίμια προηγούμενων ποιημάτων καὶ σχεδιασμάτων, θὰ πῆ πὼς ὁ Δ. Σολωμὸς δὲν ἔβιαζότανε καὶ πολὺ νὰ ἔξαφανίσῃ τὰ δοκίμια τῶν ἔργων του καὶ ἀφοῦ

έφυλαγε τῶν προηγουμένων ἔργων του, εἶναι ἀκατανόητο γιατί θᾶσσας μονάχα τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» δρισμένα δοκίμια, καὶ τοῦτο μὲ σατανικὴ σύμπτωση, ὥστε δλα τὰ σωζόμενα ν' ἀναφέρονται στὴν Ἱδια χρονικὴ περίοδο τῆς πολιορκίας. Καὶ νὰ σκέφτεται κανεὶς πώς, μέσα στὰ χειρόγραφα τοῦ Δ. Σολωμοῦ εὑρέθηκαν καὶ δοκίμια ποιημάτων τελειοποιημένων καὶ μάλιστα δημοσιευμένων, ὅπως τοῦ «Οράματος τοῦ Λάμπρου» ποὺ εἶχε δημοσιεύσει ἀπὸ τὸ 1834, κι ὡς τόσον εὐρέθηκαν ἀπὸ ὅλο τὸ ἀπόστασμα καμμιὰ δεκαπενταριὰ σκόρπιοι στίχοι, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων μερῶν ἐκείνου τοῦ ποιήματος.

Καὶ πάλι στὸ ἐπιχείρημα αὐτὸν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μᾶς ἀντιτάξῃ τὸ ἐπιχείρημα πὼς ὁ ποιητὴς μπορεῖ νὰ μὴν ἔλαβε τὴν ἀνάγκη νὰ διορθώσῃ παρ' ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, καὶ γι αὐτὸν μᾶς ἔμειναν σχετικὰ μὲ κεῖνο μονάχα ἀποσπάσματα. Στὸ ἀδύνατο αὐτὸν ἐπιχείρημα μποροῦμε ν' ἀντιτάξουμε κ' ἔμεῖς λογικῶς ἰσχυρώτερο, πὼς εἶναι ἀπίθανο νὰ κάμη τοῦ Ἱδιου ποιήματος τρία σχεδιάσματα κι ὡς τόσο νὰ μὴ λάβῃ τὴν ἀνάγκη νὰ διορθώσῃ παρὰ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, καὶ τοῦτο νὰ συμβῇ καὶ γιὰ τὰ τρία σχεδιάσματα, καὶ μάλιστα γιὰ τὰ σχετικὰ μέρη καὶ τῶν τριῶν σχεδιασμάτων σχεδὸν μὲ μοναδικὴν ἀκρίβεια. Σατανικὴ σύμπτωση χωρὶς ἄλλο! Μὰ δυνατώτερα ἀπὸ τὸ λογικὸ ἐπιχείρημα, δίνει τὴν ἀπάντηση τὸ Ἱδιο τὸ κείμενο καὶ μάλιστα τοῦ Γ' σχεδιάσματος, τοῦ ὅποιον ἀκριβῶς τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ἀπόστασμα ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος.

Μὲ τὰ τὰ ἐπιχειρήματά μας αὐτὰ ἐπικουρεῖ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Ἡ. Πολυλᾶ, ὁ ὅποιος σημειώνει πώς, στὸ Β' καὶ Γ' σχεδίασμα «εἰκονίζοντο τὰ παθήματα τῶν γενναίων ἀγωνιστάδων εἰς ταῖς ὑστεριναῖς ἡμέραις τῆς πολιορκίας, ἔως ποὺ ἔκαμαν τὸ γιουροῦσι».

«Ωστε, ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα φθάνουμε στὴ πιθανότητα, ἀν μὴ στὴ βεβαιότητα, πὼς τὸ ποίημα περιλαμβάνει τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας, πρᾶμα ποὺ ἀν ἀληθεύη, φανερώνει πὼς ἔχει ἐνότητα ὑποθέσεως. Μὰ τὸ πὼς οἱ «Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι» ἔχουν ἐνότητα ὑποθέσεως καὶ περιλαβαίνουν τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας, πιστοποιεῖται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Ἱδίου τοῦ ποιητῆ, τοὺς ἀναφερομένους στὴν οὐσία τοῦ ποιήματος.

Μέσα λοιπὸν στοὺς στοχασμοὺς τοῦ Δ. Σολωμοῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὅποιοντες ἔπειτε νὰ συνθέση καὶ νὰ μορφοποιήσῃ τοὺς

« Ἐλεύθερους Πολιορκημένους », δὲ γίνεται λόγος γιὰ νίκες σωματικῆς δυνάμεως, ἢ εἰας, μήτε γιὰ μάχες καὶ γιὰ πολέμους, μὰ γιὰ δεινὰ καὶ γιὰ ψυχικὴν ἀντοχή.

Γράφει: Στὸ ποίημα τοῦ « Χρέους » μακρινὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ φριχτὴ ἀγωνία μέσα στὶς δυσκολίες καὶ στοὺς πόνους, ὅπως ἐκεῖθε φανερωθῇ ἀπειραστὴ καὶ ἄγια ἡ διανοητικὴ καὶ ἥθικὴ Παραδεισο.

Ἴστορικῶς ἡ φριχτὴ ἀγωνία τῶν πολιορκημένων δὲν ἀρχίζει πορῷ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Μάρτη τοῦ 1826.³ Απὸ τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ ποὺ δὲ Ἰβραΐμης ἐγύρισε τὴν προσοχή του καὶ κατώρθωσε νὰ πολιορκήσῃ τὸ Μεσόλογγο κι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς λίμνης, ποὺ ἵσταμε τότες ἔμενεν ἐλεύθερο. Οἱ τροφες εἶχαν ἀρχίσει νὰ σώνονται, οἱ θαλάσσιοι δρόμοι ενδίσκονταν στὴ διάθεση τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ οἱ διάφορες δχνδες θέσεις ποὺ ἐβαστοῦσαν κάπιος ἀπομακρυσμένο τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Μεσολογγίου, ἀρχισαν νὰ κυριεύονται ἡ μιὰ ὕστερος ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὸ Βασιλάδι είχε, πέσει, τὸ Ἀνατολικὸν τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἐχθρὸς ἐτοιμάζόταν νὰ ἐπιτεθῇ καὶ ἐναντίον τῆς Κλείσοβιας, ἐνῷ τὸ Μεσολόγγι στενοχωρούμενο ἀπὸ τροφες καὶ περισφιγμένο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, τοῦ κάπου ἐπερίμενε ἕοίθεια ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν στόλο.

Σὲ στενόχωρον θέση ἀπὸ τροφες ενδέθηκαν οἱ πολιορκημένοι καὶ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ Γεννάρη τοῦ 1826. Μὰ ἡ ἔλλειψη ἐκείνη εἴταν περαστικὴ καὶ διλιγοήμερη, καὶ κυρίως περιορισμένη στὴ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ, ὅχι ὅμως καὶ στὸν ἄμαχο πληθυσμό. Ἔπειτα ἡ λίμνη ἔμενε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη στὴ διάθεση τῶν πολιορκημένων, ὥστε μπορούσαν νὰ ψαρεύουν ἀνενόχλητοι καὶ, τὸ σπουδαιότερο, ὁ ἔλληνικὸς στόλος κατώρθωνεν ἀκόμη νὰ κρατῇ στὴ διάθεσή του τοὺς θαλάσσιους δρόμους, καὶ δὲν ἀργήσεις γὰρ τροφοδοτήσῃ τοὺς πολιορκημένους μὲ τροφες σχεδὸν δύο μηνῶν καὶ μὲ πολεμοφόδια. Ἀπομένει τώρα ἡ ἀγωνία τοῦ πολέμου καὶ τῶν μαχῶν, μὲν ἀντὸν δὲν εἴταν στοιχεῖο γιὰ νὰ τὸ λάβῃ ὑπὸ δψη του ὁ ποιητής, ἐπειδὴ καὶ οἱ ἀντίπαλοι τὴν ἴδιαν ἀγωνία ὑπέφεραν καὶ, τὸ σπουδαιότερο, τὸ στοιχεῖο αὐτὸν δὲν περιέχει ψυχικὴν ἀντοχὴν μὰ δειλία, ἀνάξια γιὰ νὰ ὑμνηθῇ. Ἄσ τοι διάστημα μέσα στὸν ἐχθροῦ εἴταν κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἀσύγκριτα ἀνώτερες ἀπὸ τῶν πολιορκημένων καὶ πὼς σ' ὅλο ἐκεῖνο τὸ διάστημα οἱ ἐχθροὶ μονάχα μυριόνερες ἤτες ἐγνώρισαν, ἐνῷ οἱ πολιορκημένοι ἐπιτυχίες καὶ νίκες, πρᾶμα ποὺ ὄχι ἀγωνία μὰ θάρρος ἡ ἐλπίδα γιὰ τὴν τελικὴν ἐκβασην τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα ἐπρεπε νὰ γεμίζῃ τὴν ψυχή τους. Ὡστε σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ στοχασμοῦ ποὺ ἀναφέραμε, μονάχα τὰ ἴστορικὰ

γεγονότα συμφωνοῦν ποὺ συμβήκανε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μάρτη τοῦ 1826.

Καὶ τὸ συμπέρασμά μας αὐτὸ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο κι ἀπὸ ὅλους στοχασμοὺς τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ.

Γράφει: "Ἐντονες δύναμες, οἱ ὁποῖες ἔτεντί γονται σὲ φυσιολογικὰ ὄργανα, σὲ μιὰ μικρὴ γῇ: δύναμες μεγάλες κάθε λογῆς, οἱ ὁποῖες ἐμψυχώνουν τὸ ἔτεντί γονται (τοῦ ποιήματος), τὸ ὁποῖον ἀκατάπαυστα προχωρεῖ μεγαλύτερο. Ἐνῶ αὐξαίνει (τὸ ἔτεντί γονται) κάμε ώστε ἀνάμεσα στὶς νικητήριες ἐνάντιες δύναμες νὰ εὑρίσκεται ἡ ἐνθύμηση τῆς περασμένης δόξας.

Οἱ ἔντονες δύναμες εἶναι οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ πατέρων, ἀδελφοῦ, γυναικός, παιδιοῦ, ἀδελφοποιοῦ, καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι φιλομένες μὲ τὰ συμφέροντά τους, τὶς σχέσεις τους, τὶς ἀγάπες τους, τὰ πένθη καὶ τὶς ἐλπίδες τους, στὴ γενέθλια γῇ τους. Ὄλες αὗτες οἱ δυνάμεις συντελοῦν εἰς τὴ δράση τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος. Πῶς συντελοῦν; θὰ ρωτήσετε: γινόμενες δυνάμεις καὶ μπαίνοντας μέσα στὰ δρια τῆς ζωῆς μὲ τοὺς διάφορους πόθους τους, τὶς ἀγάπες τους, τὰ πένθη τους καὶ τὰ παθήματά τους. Καὶ ἐνῶ αὐξαίνει ἡ δράση αὐτῆ, ἐνῶ οἱ πόθοι, οἱ ἀγάπες, οἱ πόνοι, τὰ βάσανα μεγαλώνουν, κ' ἔρχονται σὲ σύγκρουση, μὲ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο, ὁ ποιητὴς θέλει ἀνάμεσα στὶς ἐνάντιες δύναμες ποὺ τὶς πολεμοῦν, νὰ εὑρίσκεται καὶ ἡ ἀνάμνηση τῆς περασμένης δόξας.

Ἐδῶ, μ' ἐνάντιες δυνάμεις δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν μονάχα οἱ πολιορκητές, μὰ κυρίως οἱ φυσικὲς δυνάμεις, ἡ πεῖνα, οἱ πόνοι, καὶ μαζὶ μ' αὐτὲς τὰ θέλγητρα τῆς ἔρχομενης ἀνοίξεως ποὺ δείχτουν στοὺς πολιορκημένους τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ χάνουν καὶ ἀκόμα οἱ θανάτοι τῶν ἀγαπητῶν τους προσώπων κ.λ.π. κ.λ.π. καὶ μαζὶ μ' ὅλες αὐτὲς ἡ ἀνάμνηση τῆς περασμένης δόξας. Μὰ ποιᾶς δόξας, ἀν δχι ἐκείνης ποὺ ἀπόγητσαν μὲ τὰ κατορθώματά τους κατὰ τὸ διάστημα κυρίως τῆς δεύτερης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγιοῦ; Καὶ γιὰ νὰ μπαίνῃ τὸ προηγούμενο μέρος τῆς πολιορκίας στὸ ποίημα σὰν ἀνάμνηση καὶ δχι σὰ δράσῃ, σημαίνει πώς δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κορμοῦ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος, μὰ μπαίνει μέσα παρεκβατικά. Καὶ στὸν ἴδιο στοχασμὸν ὁ Δ. Σολωμὸς μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη κατηγορηματικὰ τὰ ἀκόλουθα:

Γράφει: "Απὸ τὴν ἀρχὴ (τοῦ ποιήματος) ὡς τὸ τέλος περνᾶνε ἀπὸ πόνο σὲ πόνο ἵσταιμε τὸν ἀκρο πόνο.

Πρᾶμα ποὺ πραγματικὰ συμβαίνει στὶς τελευταῖς ἡμέρες τῆς πολιορκίας, καὶ κυρίως ὕστερο ἀπὸ τὶς 26 τοῦ Μάρτη τοῦ 1826.

Καὶ τὸν προηγούμενο στοχασμό του ὁ ποιητὴς συμπληρώνει ἡ ἐπεξηγεῖ μὲ τὸν ἀκόλουθο:

Γράφει: Κοίταξε νὰ σχηματίσῃς βαθμηδὸν σὰ μιὰν ἀναβάθμα
ἀπὸ δυσκολίες, τὶς δποῖες θὰ ὑπερβοῦν ἔκεινοι οἱ Μεγάλοι, (καὶ οἱ
δποῖες θ' ἀποτελοῦνται) μὲ ὅσα οἱ αἰσθησες ἀπόρροφουν ἀπὸ τὰ
ἔξωτερικὰ (ἀντικείμενα) τὰ δποῖα ἡ τοὺς τραβοῦν μὲ τὰ κάλλη τους,
ἡ τοὺς θιάζουν μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ μὲ τὸν πόνο, ἵσιαμε τὴν βεβαι-
ότητα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἔξαιρέτως μὲ τὴν ἐνθύμηση τῆς περασμένης
δόξας. "Ολ' αὐτά, ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλέον διάφορα σὲ
τόσο ὑψηλότερο στυλοπόδι σταίνουν τὴν Ἐλευθερία μεστὴν ἀπὸ τὸ
Χρέος, δηλαδὴ ἀπ' ὅσα περιέχει ἡ Ἡθική, ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ
Πολιτικὴ καὶ ἄλλα.

Στὸ στοχασμὸν αὐτό, ἔχτὸς ἀπὸ τὰ ἔξωτερικὰ στοιχεῖα ποὺ θέλει
ν' ἀποτελοῦν τὸ ποίημά του, μᾶς λέει ὁ ποιητὴς καὶ τὴν οὐσια-
στικὴν ὑπόσταση τοῦ ποιήματός του, μᾶς ἐρμηνεύει τὸ Κεντρικὸ
Νόημά του. "Οσο πιὸ μεγάλες καὶ πιὸ ποικίλες εἶναι οἱ δυσκολίες
ποὺ θὰ ὑπέρνικήσουν οἱ πολιορκημένοι, τόσο σ' ὑψηλότερο ἕάδρο
σταίνουν τὴν Ἐλευθερία γεμάτην ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ καθίκοντος. Οἱ
πολεμικὲς νίκες, ἡ δύναμη τῆς βίας, εἶναι στοιχεῖα ποὺ τάχουν καὶ
τὰ ζῶα, καὶ τὰ θηρία, καὶ στὸ τέλος νικητὲς μὲ τὴ δύναμη τῆς βίας
ἐβιγῆκαν οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Ἀραπάδες." Οσες δήποτε νίκες καὶ νάκα-
μαν οἱ πολιορκημένοι μὲ τὰ ὅπλα, στὸ τέλος ἐνικήθηκαν καὶ αὐτοί,
κ' ἐνικήθηκαν τελειωτικά, ἐκαταστρέφτηκαν, καὶ κύριοι τοῦ Μεσο-
λογγιοῦ ἔγειναν οἱ ἀντίπαλοι. "Ωστε, σύμφωνα μὲ τὰ γεγονότα τῆς
πολιορκίας τοῦ Μεσολογγιοῦ, θᾶταν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἀν
ἔπαιρνε ὁ ποιητὴς στοιχεῖα γιὰ τὸ ποίημά του τὶς νίκες τῆς δυνά-
μεως τῆς βίας. Τὸ ἐγκώμιο του θᾶταν μεροληπτικό, ἀδικο, γιατὶ
θᾶπρεπε νὰ ἐγκωμιάσῃ κυρίως τοὺς πολιορκητὲς ποὺ νίκησαν, τοὺς
Τούρκους, τοὺς Ἀραπάδες, καὶ γιὰ τοὺς πολιορκημένους νὰ κινήσῃ
τὸν οίχτο, ὅπως κάνει καὶ ὁ "Ομηρος μὲ τὸν Ἐλληνες καὶ Τρῶες.
Μὰ οἱ πολιορκημένοι ἔκαμαν μιὰ διαφορετικὴ νίκη, σημαντικώ-
τερη ἀπὸ τὶς νίκες τῆς βίας, ἔδειξαν ἡρωϊκὴ ψυχικὴν ἀντοχή, καὶ
μὲ τὴν ἀντοχὴν τους ἐνίκησαν τὴν χτηνώδη ἔνα τῶν νικητῶν κ' ἔμειναν
ἔλευθεροι. Δὲν ὑποχώρησαν, δὲν ὑποτάχτηκαν, δὲν ἐπροσκύνησαν.
"Υπόμειναν τὰ πάντα κι αὐτὸν ἀκόμα τὸν θάνατο· ὑπόμειναν τὴ
βία τῶν ὅπλων τοῦ ἔχθροῦ, καὶ μαζὶ μὲ τὴν ἔξωτερικὴ αὐτὴ δύναμη
κι ἄλλες ἐντονώτερες, τὶς φυσικές, ὅπως εἶναι ἡ πεῖνα, οἱ πληγές,
καὶ μαζὶ μ' αὐτὲς ἄλλες ἡθικές, ὅπως εἶναι ἡ θλίψη γιὰ τὸ θάνατο
τῶν ἀγαπητῶν τους, ἡ ἀπελπισία γιὰ τὴ σωτηρία τους, ἡ βεβαιό-

τητα τοῦ θανάτου. Ὁ ἔχθρὸς τοὺς ἐσκότωσε, μὰ δὲν τοὺς ὑπόταξε, δὲν τοὺς ἀνάγκασε νὰ προσκυνήσουν, τοῦ ἀφήκανε τὰ νεκρά τους κουφάρια, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ψυχή τους. Καὶ ὁ Δ. Σολωμὸς τὴν ψυχικὴν αὐτὴν ἀντοχή, ποὺ πεθαίνει καὶ δὲν ὑποχωρεῖ ἀπὸ τὸ καθῆκον, ἡμέλησε νὰ ὑμνήσῃ, ἡθέλησε νὰ τονίσῃ, νὰ δείξῃ τὴν τεράστια ὑπεροχή της καὶ νὰ τὴν ἀφήσῃ σὰν εὐαγγέλιο στὸ "Ἐθνος του καὶ στὴν ἀνθρωπότητα. Ἰδού τὸ κύριο νόημα τοῦ ποιήματος, καὶ σύμφωνα μὲν αὐτό, μονάχα τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας ἐπρόσφεραν τὰ ἔξαιρετικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχοιει ἀντανταν στὸν ποιητή. Τὰ προηγούμενα γεγονότα, τὶς νίκες τῆς βίας ποὺ ἔκαμαν κατὰ τὸ προηγούμενο διάστημα οἱ πολιορκημένοι, τὶς μεταχειρίστηκε καὶ αὐτές, μὰ ὅχι γιὰ νὰ ἐγκωμιάσῃ τοὺς πολιορκημένους γιὰ τὶς νίκες τους ἐκεῖνες, μὰ γιὰ νὰ τὶς ἀνυψώσῃ καὶ νὰ τονίσῃ τὸ μέγα ἡθικὸ ἐλατήριο ποὺ τὶς ὑποκινοῦσε, σὰ νᾶθελε ν' ἀφαιρέσῃ κάθε σημασία ἀπὸ τὴν νίκη αὐτὴν καθ' ἔαυτὴν ὅταν τὴν ἐπροκαλοῦσε ἡ δύναμη τῆς βίας. Καὶ μεταχειρίστηκε τὶς νίκες ὅχι σὰ νίκες, ὅχι σὰ στοιχεῖα ἐλπίδας ἢ ἐγκαρδιώσεως γιὰ τὴν τελικὴν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα, μὰ γιὰ νὰ τὶς μεταβάλῃ καὶ αὐτές σ' ἐνάντιες δυνάμεις, σὲ στοιχεῖα πολέμια, ἀκρας ἀπελπισίας καὶ πόνου. Γιατὶ οἱ νίκες οἱ περασμένες ποὺ εἶχαν τόσο χαροποιήσει τοὺς πολιορκημένους, τώρα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ χάσουν τὰ πάντα, ἐγίνηκαν καὶ αὐτές τόσες ἐνάντιες δυνάμεις ποὺ τοὺς πολεμούσαν ὅταν τὶς θυμούντανε, καὶ μαζὶ μὲν ἐκεῖνες ἐθυμούντανε τὸν περασμένο εὐτυχισμένο καιρό, μέσα στὴν ἀκρα δυστυχία καὶ συμφορά. «Δὲν εἰναι μεγαλύτερος πόνος ἀπὸ τὸ νὰ θυμᾶσαι τὸν εὐτυχισμένο καιρὸ ἐνῶ ῃρίσκεσαι στὴ δυστυχία» γράφει καὶ ὁ μέγας Δάντες Ἀλιγκιέρης στὴ «Θεία Κωμῳδία».

Καὶ στὸν ἴδιο στοχασμὸ προσθέτει ὁ Δ. Σολωμὸς γιὰ τὸ ἴδιο ἔντημα τὰ ἀκόλουθα:

Γράφει: Μεῖνε σταθερὸς σὲ τούτη τὴν ὑψηλὴ θέση. Ἡ θλίψη τους στέκει στὸ νὰ θυμοῦνται τὴν εὐτυχισμένη κατάστασή τους, ἀπὸ ὅπου ἔπειτε νὰ βλαστήσῃ τὸ καλὸ τῆς Πατρίδας. Τώρα αἰσθάνονται πὼς θὰ χάσουν τὰ πάντα τὸ αἰσθάνονται βαθμηδὸν κ' ἐπομένως δλικῶς. Ἡ πεῖνα δὲ μπαίνει στὸν κύκλο (τῶν ἐνάντιων δυνάμεων) εἰμὶ μόνον σὰν ἔξωτερικὴ δύναμη, τὴν ὅποιαν ὑπερνικοῦν καθὼς δλεῖς τὶς ἄλλες.

Ἐτσι καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα βγαίνει πὼς ἥ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος περιορίζεται σὲ γεγονότα τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας καὶ ἀπὸ τοὺς στοχασμοὺς τοῦ ποιητῆ πιστο-

ποιεῖται περισσότερο. Μ' ἀπὸ τὰ ὅσα ἴσιαμε τώρα ἀναπτύξαμε θετικὸ εἶναι ἔνα: πώς ἡ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος περιορίζεται στὴν πελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας, καὶ ἀρνητικὰ βγάνει πὼς ἐξ ἀνάγκης τὸ ποίημα πρέπει νᾶχη ἐνότητα ὑποθέσεως· τώρα θὰ δείξουμε καὶ θετικάτερα πὼς ἔχει ἐνότητα ὑποθέσεως κ' ἐπομένως καλὰ ἐσυμπεράνεμε πὼς περιλαβαίνει τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πολιορκίας.

Γιὰ τὸ ζήτημα⁷ ἂν ἔχῃ ἐνότητα ὑποθέσεως ἢ ὅχι τὸ ποίημα, μᾶς πληροφορεῖ πάλι ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, ὃ δύοις γράφει στοὺς στοχασμούς του τὰ ἀκόλουθα:

Γράφει: Ὄλο τὸ ποίημα ἀς ἐκφράζῃ τὸ Νόημα, ὡσὰν ἔνας αὐτούπαρχτος κόσμος, μαθηματικὰ βαθμολογημένος, πλούσιος καὶ βαθύς. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ δρόμο μονάχα συγχωρεῖται νὰ προξενήσῃ κανεὶς μὲ τὰ διάφορα ἀκόλουθα ἐφευρήματα, τὶς πλέον μεγάλες καὶ φοβερὲς ἐντύπωσες.

Γράφει: Μιὰ μεστὴ καὶ ὠραία δημοκρατία ἰδεῶν, οἱ δύοις νὰ παρισταίνουν οὐσιαστικὰ τὸν ἀόρατο στὶς αἰσθησες Μονάρχη. Τότες εἶναι ἀλλητικὸ ποίημα.

Γράφει: Ἐφάρμοσε στὴν πνευματικὴ μορφὴ (τοῦ ποιήματος) τὴν ἴστορία τοῦ φυτοῦ, τὸ δύοιον ἀρχινάει ἀπὸ τὸ σπόρο καὶ γνοῖει σ' αὐτόν, ἀφοῦ περάσει, ὡς βαθμὸς ἔστυλιγμοῦ, ὅλες τὶς φυσικὲς μορφές, δηλαδὴ τὴ φίλα, τὸν κορμό, τὰ φύλλα, τ' ἄνθη καὶ τὸν καρπούς. Ἐφάρμοσέ την καὶ σκέψου βαθειὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ ὑποκειμένου, καὶ τὴ μορφὴ τῆς τέχνης. Πρόσεξε ὥστε τοῦτο τὸ ἔργο νὰ γίνεται δίχως ποσῶς νὰ διαπόπτεται.

Καὶ στοὺς τρεῖς αὐτοὺς στοχασμούς ὁ ποιητής μᾶς ὅμιλει γιὰ τὴν ἐνότητα πὸν ἔπειτε νᾶχουν οἱ «Ἐλεύθεροι Πλοιορημένοι». Καὶ οἱ δύο πρῶτοι ἐκφράζουν τὸ ἴδιο νόημα μὲ διαφορετικὰ λόγια, ἐνῶ ὁ τρίτος συμπληρώνει. Ἰδοὺ τὸ νόημα: «Ολο τὸ ποίημα πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸ Νόημα, δηλαδὴ τὴν Κεντρικὴν. Ἰδέα, δηλαδὴ τὸν ἀόρατο στὶς αἰσθησες Μονάρχη, ὅπως γράφει στὸν ἄλλο στοχασμό. Καὶ πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸ Νόημα σὰν ἔνας κόσμος αὐτούπαρχτος, δηλαδὴ ἀνεξάρτητος, δηλαδὴ σὰ μιὰ δημοκρατία ἰδεῶν, πῶς γράφει στὸν ἄλλο στοχασμό. Μὰ ὁ ἀνεξάρτητος κόσμος τῶν ἰδεῶν πὸν ἀποτελεῖ τὸ ποίημα πρέπει νὰ ἐκφράζῃ τὸ Νόημα τὸ κεντρικὸ τοῦ ποιήματος καὶ πρέπει νᾶναι μαθηματικὰ βαθμολογημένος, πλούσιος καὶ βαθύς. Πρέπει δηλαδὴ ἡ δημοκρατία τῶν ἰδεῶν, τ' ἀνεξάρτητα μέρη πὸν θ' ἀποτελοῦν τὸ ποίημα νὰ μὴν εἶναι δύτως κι ὅπως, μὰ μαθηματικὰ βαθμολογημένα, δηλαδὴ νὰ ἐκφράζουν μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβεια

τὸ Κεντρικὸ Νόημα τοῦ ποιήματος. Μῷ ἀλλα λόγια, τὸ ποίημα πρέπει ν' ἀποτελῆται ἀπὸ διάφορα στοιχεῖα, ἀπὸ διάφορες ἵδεες, ποὺ μεταξύ τους νάναι ἀνεξάρτητες, μὰ ποὺ ὅλες μαζὶ πρέπει νὰ ἐκφράζουν μὲ μαθηματικὴν ἀκοίβεια τὴν Κεντρικὴν Ἰδέα τοῦ ποιήματος.

Στὸν τρίτο στοχασμὸ μᾶς λέει πώς ἡ ἐνότητα αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ διακόπτεται διόλου. Καὶ στὸν πρῶτο στοχασμὸ προσθέτει: «Μέσα σ' αὐτὸν τὸ δρόμο μονάχα συγχωρεῖται νὰ προξενήσῃ κανείς, μὲ τὰ διάφορα ἀκόλουθα ἐφευρήματα, τὶς πλέον μεγάλες καὶ φοβερὲς ἐντύπωσες». Δηλαδή, οἱ διάφορες σχετικὲς ἐπινόησες πρέπει ν' ἀνήκουν αὐστηρὰ στὴ δημοκρατία τῶν ἵδεων ποὺ ἐκφράζουν μὲ μαθηματικὴν ἀκοίβεια τὸ Κεντρικὸ Νόημα τοῦ ποιήματος, ἀλλιῶς τὶς ἀπορίπει δ. Δ. Σολωμός· καὶ θέλει μέσα στ' αὐστηρότατα αὐτὰ ὅρια νὰ πετύχῃ τὶς μεγαλύτερες καὶ φοβερότερες ἐντυπώσεις. Καὶ γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα προσθέτει: «Αὐτὸν δὲν ἔγινε ποτὲ ἀρκετὰ καλά. Ὅσοι ἐδοκίμασαν νὰ τὸ κάμουν (ῶς δ. Εὐριπίδης καὶ μ' αὐτὸν οἱ περισσότεροι τῶν νεωτέρων, οἱ ὅποιοι εἶναι παιδιά του), ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰδέα, καὶ ὅποιος ἔχει νοῦ δὲν τὸ ὑποφέρει». Τόσο ἔξαιρετικὰ αὐστηρὴ θέλει δ. Δ. Σολωμὸς τὴ σχέση τῶν μερῶν πρὸς τὸ δλον στὸ ποίημά του, σχέση ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ κατορθωθῇ σ' ἐπικὸ ποίημα χωρὶς ἐνότητα ὑποθέσεως.

Καὶ τώρα ποὺ εἴμαστε βέβαιοι πώς δ. Δ. Σολωμὸς ἔγραψε μ' ἐνότητα ὑποθέσεως τὸ ποίημά του, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ αὐστηρὰ δυνατὸ τρόπο, καὶ εἰδαμε ποιὰ εἶναι ἡ Κεντρικὴ Ἰδέα τοῦ ποιήματος, καὶ εἰδαμε πιὸ μέρος τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγιοῦ προσφέρει τ' ἀπαραίτητα στοιχεῖα, καὶ εἰδαμε αὐτὰ νὰ ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα καὶ ἀπὸ τὸν στοχασμοὺς τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ἀπομένει νὰ μάθουμε ποιὸ εἶναι τὸ ἔξαιρετικὸ ιστορικὸ γεγονὸς ποὺ ἔχοησίμευσε γιὰ ἀφετηρία τοῦ ποιήματος καὶ ποιὰ εἶναι κατόπιν ἡ σειρὰ τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων.

Πρόκειται τώρα νὰ έροῦμε ποιὸ εἶναι τὸ ιστορικὸ γεγονὸς τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας, ἀπὸ ποὺ τ' ἀκόλουθα γεγονότα ἔλαβαν κάποιαν ἔντονη μεταβολὴ στὴν ουσίατος καὶ τὴν ἐνότητα τῆς δποίας ἐδιατήρησαν ἵσιαμε τὸ τέλος. Τέτοια ἐπαρουσιάστηκαν τ' ἀκόλουθα:

‘Ο ἔρχομὸς τοῦ Ἰβραήμ ἔξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὶς 26 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1825.

‘Η ἀρχὴ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ Μεσολογγιοῦ μὲ τὸν προετοιμαστικὸ τριήμερο ἀκατάπαυστο κανονιοβολισμὸ κατὰ τὶς 13 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1826.

Ή στενώτερη πολιορκία τοῦ Μεσολογγιοῦ κι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας καὶ τῆς λίμνης, καὶ ἡ ἐκπόρθηση τοῦ Βασιλάδιου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ.

Ἡ ἐπίθεση πρῶτα τῶν Τούρκων μὲ τὸν Κιουταχή καὶ τῶν Ἀραπάδων ἔπειτα μὲ τὸ Χουσεῖμπετη ἐναντίον τῆς Κλείσοβας καὶ ἡ μυριόνεκρη ἀποτυχία τους πατάτις 25 τοῦ Μάρτη τοῦ 1826, ὑστερὸν ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲ ἔχθρος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔσανακάμη ἐπίθεση, μᾶς ἔζητησε νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγι μὲ τὴ στενὴ πολιορκία, ἐνῶ ὅρκιζαν καὶ στοὺς πολιορκημένους νὰ λείπουν τὰ τρόφιμα.

Ἐχουμε δηλαδὴ τέσσερα γεγονότα, ποὺ κιθένα προσφέρει μιὰν ἀφετηρία καὶ μιὰ νέα κατάσταση πραγμάτων στὴν ἔξελιξη τῆς πολιορκίας. Ὁμως τὰ τρία πρῶτα δὲ συμφωνοῦν μὲ τὸ Κεντρικὸ Νόμημα τοῦ ποιήματος, ὅπως τὸ καθωρίσαμε ψηλότερα. Καὶ δὲ συμφωνοῦν γιατὶ ἡ θέση τῶν πολιορκημένων ἔμενε πάντα πλεονεκτικὴ ἀπέναντι τῶν πολιορκητῶν, οἱ δοποῖοι ἐσυντρίβονταν μπροστὰ στὸ Μεσολόγγι σὰν τὰ κύματα ἐπάνω στὸ βράχο, καὶ διατρέχαν τὸν κίντυνο νὰ καταστρεφοῦν ἔκει, καὶ νὰ ἔγῃ ἡ Ἐπανάσταση νικήτρια σ' ὅλη τὴν ἔχταση. Καὶ θὰ γινότανε αὐτό, ἂν οἱ πολιορκημένοι εἴχαν ἀκόμη μερικῶν ἑβδομάδων τροφές, δόποταν θάφευαν κυριολεκτικὰ οἱ πολιορκητές. Τὴν πλεονεκτικὴ θέση τῶν πολιορκημένων τὴν ἄλλαξε μονάχα ἡ ἔλλειψη τῶν τροφῶν, ἡ προσθήκη αὐτοῦ τοῦ τρομεροῦ ἔχθροῦ μέσα στὶς πολέμιες δυνάμεις, πρὸς τὸν δοποῖον δὲ ἀνθρωπος δὲν ἀντέγει πέρα ἀπ' ὅρισμένο δριο, γιατ' εἶναι φυσικὸς ἔχθρος ποὺ κατακυριεύει τὸ σῶμα.

“Ωστε, τὸ ποίημα μπροστὸν με νὰ δρίσουμε πιὰ μὲ θεβαίότητα ὅρκιζε ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ τροφὲς ἐσημείωναν τὴν ἔλλειψή τους καὶ ἡ πεῖνα ἔγινότανε αἰσθητή. Κι αὐτὸν συνέθηκε ὑστερὸν ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Κλείσοβας, καὶ τὴν ὁποίαν ἀναμφιβόλως ἐπῆρε ὁ ποιητὴς γι αἴφετηρία τῶν « Ἐλεύθερων Πολιορκημένων ».

“Υστερὸν ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Κλείσοβας, μάχες δὲν ἔγειναν· ὁ ἔχθρος σφίγγει μονάχα στενὰ τοὺς πολιορκημένους ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα, ἐνῶ ἡ πεῖνα τοὺς δέρνει. Ή Ἀνοιξῆ μὲ τὰ θέλγητρά της ἔξυπνονσε στοὺς πολιορκημένους τὴ λαχτάρα τῆς ζωῆς:

“Οποιος πεθαίνει σήμερα χίλιες φορὲς πεθαίνει.

Καὶ τοὺς ἐγκάρδιωνε ἡ ἐλπίδα πὼς ὁ Ἑλληνικὸς στόλος θὰ τοὺς ἔφερον τροφὲς καὶ θὰ λυοῦσε τὴν πολιορκία ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας. Ὁμως καὶ ἡ ἐλπίδα τους αὐτὴ ἔβγηκε ἀπατηλή, καὶ μέσα στὴν τελειωτικὴ ἀπελπισία καὶ ἀπόγνωση, θυμοῦνται καὶ θλίβονται τὶς περασμένες τους δόξες κ' ἐπιτυχίες, τὶς περασμένες ἐλπίδες τους.

καὶ προσπάθειες γιὰ νὰ μείνουν ἐλεύθεροι καὶ ὁ πόνος τους κορυφώνεται.

Ἐτι τοῦτο εὐθήκαμε καὶ τὸ μέρος τῆς πολιορκίας περιλαβαίνει τὸ ποίημα καὶ ποιὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία του καὶ τώρα δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ βροῦμε τὴν πραγματικὴ θέση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος καὶ, μέσα ἀπ' αὐτὰ κι ἀπὸ τὰ ἴστορικὰ γεγονότα, νὰ δώσουμε τὸ γενικὸ σκελετὸ τῆς πλοκῆς του καὶ τῆς ὑποθέσεώς του.

Τὴν κατάταξη τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Β' καὶ Γ' σχεδιάσματος τῶν « Ἐλεύθερων Πολιορκημένων » δύναται στὴ χειρόγραφα εὑρέθηκαν μὲ πολλὴν ἀταξίᾳ. Ἰδοὺ τὸ γράφει γιὰ τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε: « Εἰς τὴν τάξιν τὴν διποίαν ἔδωσα εἰς τὸ Ἀποσπάσματα τοῦ κάθε σχεδιάσματος, ἀκολούθησα τὴν ἴστορικὴ συνέχεια, δύναντας εἶναι φανερή ». Μὰ ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη; Πολὺ ἀμφιβάλλουμε. Εἶναι μιὰ μέθοδο ποὺ δταν δὲν πρόκειται γιὰ ποίημα ἔξιστορηματικό, κατὰ σύμπτωση μπορεῖ νάχη καλὰ ἀποτελέσματα. Γιατὶ σ' ἔνα ποίημα ἐπικὸ καὶ μ' ἐνότητα ὑποθέσεως, κατὰ κανόνα συμβαίνει ν' ἀναφέρονται παρεκβατικὰ προηγούμενα γεγονότα, ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ὑποθέσεως καὶ ν' ἀναφέρονται ἀνάμεσα στὸ ποίημα, στὴ μέση, στὸ τέλος, σ' διποιοδήποτε μέρος του. Φανταστῆτε, γιὰ νὰ φέρω ἔνα παραδειγμα, πῶς ἡ « Ὁδύσσεια » μᾶς ἐσώθηκε κομματιασμένη, καὶ ὁ κριτικὸς ποὺ θ' ἀναλάβαινε νὰ συνδέσῃ τὸ ἀποσπάσματά της, νὰ λάβῃ γιὰ βάση τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων. Τὶ τραγέλαιρος θάγβαινε ἀπὸ τὰ χέρια του! Θάρχιζε ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ὅδυσσεα ἀπὸ τὴν Τροία, θ' ἀκολουθοῦντος τὴν σειρὰ τῶν περιπλανήσεών του στοὺς Κύκωνες, στὴν Κίρκη, στοὺς Κύκλωπες, στὴν Καλυψώ, στὴν Κέρκυρα, ὡς δτον θάφτανε στὴν Ἰθάκη. Θὰ κατατυκεύαζε δηλαδὴ μιὰ συγγραφὴ γεγονότων, χωρὶς ἐνότητα, ἔνα πλῆθος ἀνεξαρτήτων ποιημάτων, τῶν διποίων δι μόνος συνδετικὸς δεσμὸς θάταν πὼς ὅλα θάχαν γιὰ ἥρωα τὸ ἵδιο πρόσωπο, πρᾶμα ποὺ δὲ θάχε καμμιὰ σχέση μὲ τὸ μέγα ποίημα τοῦ Ὅμηρου. Δὲν ἔξετάζομε τώρα, ἀν ἡ ἡ μέθοδος αὐτὴ ὠδήγησε καὶ τὸν Ἱ. Πολυλᾶ στὰ ἴδια σφάλματα ἢ δχι ἐνδέχεται καμμιὰ φορὰ καὶ ἡ πιὸ σφαλερὴ μέθοδο, κατὰ σύμπτωση, νάχη καλὰ ἀποτελέσματα, χωρὶς αὐτὸν νάναι ἐπακόλουθο τῆς μεθόδου. Εμεῖς ἡθελήσαμε νὰ ἔξελέγξουμε τὴν σφαλερὴ μέθοδο καὶ, δσο γιὰ τὸ ἀποτελέσματά της θὰ συμπεριφέρουμε ἀπὸ τὸ δλον τῆς ἔρευνάς μας. Μὰ τώρα γεννιέται τὸ ἐρώτημα; Κατώρθωσε τούλαχιστο νὰ κρατήσῃ καὶ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια στὴν κατάταξη τῶν ἀπ-

σπασμάτων τοῦ ποιήματος; Ἰδοὺ μιὰ ἐρώτηση ποὺ δὲ θὺ περίμενε διάναγνώστης μας. Καὶ λοιπόν, μήτε τὴν ἴστορικὴ συνέχεια κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ. Πρὸν φτάσω σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, κι ἀν μου τῶλεγαν θὰ δίσταζα νὰ τὸ πιστέψω, γιατὶ θάταν δύσκολο νὰ παραδεχτῷ πὼς ὁ Ἱ. Πολυλᾶς δὲν ἐμπόρεσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου σύμφωνα μὲ τὴν δοπίαν ἐνόμισε σωστὸ νὰ κατατάξῃ τὸ ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος. Δυστυχῶς, η ἔξεταση μᾶς ἔπεισε πὼς ἀπότυχε τελειωτικά, καὶ τὰ συμπεράσματ' ἀμέσως θὰ γνωστοποιήσουμε χαμηλότερα. Θάρχισουμε ἀπὸ τὰ εὐκολοπόδειχτα καὶ θὺ προχωρήσουμε στὰ δυσκολώτερα, καὶ τοῦτο γιατὶ πρέπει ἀμέσως οἱ ἀναγνῶστές μας νὰ μᾶς προσέξουν, καὶ νὰ μὴν παραπλανεθοῦν ἀπὸ τὴν προκατάληψη γιὰ τὴν κριτικὴ δεξιότητα τοῦ Ἱ. Πολυλᾶ. Ὁχι γιατὶ σκοπεύουμε νὰ μειώσουμε τὴν ἀξία τοῦ ἀνδρός, μὰ γιατὶ ἐνδιαφερόμαστε πρῶτα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων, τὸ ἀποσπάσματα τοῦ Β' σχεδιάσματος 9, 10 καὶ 11 βρίσκονται κακὰ τοποθετημένα. Στὸ 9 περιγράφεται ἡ ὀληγύχτια δέηση τῶν πολιορκημένων στὸ σπήλαιο κατὰ τὴν τελευταία νύχτα πρὸν κάμουν τὸ γιουροῦνσι. Στὸ 10 περιγράφεται τὸ παρακάλεσμα τῶν γυναικῶν πρὸς κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς γιὰ νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ κάμουν μαζὶ μὲ τοὺς ἄντρες τὴν ὀληγύχτια δέηση. Τὸ παρακάλεσμα γίνεται πρὸν ἀρχίση ἀκόμα ἡ ὀληγύχτια δέηση, καὶ γίνεται ἀφοῦ οἱ γυναῖκες ἔκαψαν τὰ περιττά τους πράματα, ὅσα δὲ θὺ μπροσύσαν νὰ πάρουν μαζὶ τους, τὰ κρεββάτια τους κ.λ.π. Ἀρα ἔγινε πρὸν ἀπὸ τὴν ὀληγύχτια δέηση ποὺ περιγράφεται στὸ 9 ἀπόσπασμα. Τὸ 11 ἀπόσπασμα κυρίως δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κειμένου, μὰ εἶναι στοχασμὸς ποὺ ἀφορᾶ τὸ σχετικὸ μέρος τοῦ ποιήματος, καὶ ἐπινοεῖ τὶς σκηνὲς ποὺ ἔγιναν μέσα στὸ σπήλαιο τὴν νύχτα, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δεήσεως. Ὡστε, τὸ 10 πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ 9, καὶ τὸ 11 ν' ἀκολουθῇ τὸ 9. Αὐτὴ πρέπει νάναι ἡ θέση τους σύμφωνα μὲ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων.

Καὶ θὺ μὲ ρωτήσετε. Ὁ Ἱ. Πολυλᾶς μόνο σφάλματα στὴν κατάταξῃ τῶν ἀπόσπασμάτων ἔκαμε ὅσο γιὰ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων; Δυστυχῶς ὅχι ἔκαμε καὶ σφάλματα τεχνικῆς καὶ συνταχτικῆς ἀπόψιμεως. Τὸ 8 ἀπόσπασμα π.χ. τοῦ Β' σχεδιάσματος, δὲ βρίσκεται στὴ θέση του, ὅχι γιατὶ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων, μὰ γιατὶ δὲν ἀνήκει τεχνικῶς στὸ Β' σχεδιάσμα, ἐπειδὴ ἀνήκει στὸ Γ'. Καὶ ἀνήκει στὸ Γ' γιατὶ δὲν ἔχει τὰ τεχνικὰ γνωρίσματα τοῦ Β', μὰ τοῦ Γ' σχεδιάσματος. Τὸ ἔξωτερικὸ τεχνικὸ

γνώρισμα τοῦ Β' σχεδιάσματος είναι ἡ ὁμοκαταληξία. Μὰ τὸ ἀναφρόδυμενο ἀπόσπασμα δὲν ἔχει. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 8 στίχους συνδεόμενους μὲ τὸ νόημα καὶ μὲ τὴ σύνταξη, δὲν ὁμοκαταληγτοῦνται δύο ἀπ' αὐτούς. Μ' ἀφοῦ δὲν ἔχει ὁμοκαταληξία, είναι θεοφάνερο πῶς ἀνήκει τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸν στὸ Γ' σχεδίασμα. Καὶ τότες δὲν είναι σφαλερή ἡ θέση ποὺ τοῦδωσε δὲν ι. Πολυλᾶς;

Καὶ τάχα, τὸ 9 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος, ἀν δὲν ι. Πολυλᾶς ἔκανε κάποια κριτικὴ θὰ τὸ τοποθετοῦσε δπως τὸ τοποθέτησε; Δὲ σκοπεύομε νὰ καταχρίνομε τὴ θέση ποὺ τοῦδωσε στὸ σημεῖο τοῦτο, ἀνεξάρτητα ἀν βρίσκεται στὴ θέση του ἢ δχι· οἱ δυὸς στίχοι ποὺ τὸ ἀποτελοῦν δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση μεταξύ τους καὶ δὲν πρέπει νὰ τοποθετοῦνται δ ἔνας σιμὰ μὲ τὸν ἄλλο. Ιδοὺ οἱ στίχοι:

Τὰ σπλάχνα μου καὶ ἡ θάλασσα ποτὲ δὲν ἡσυχάζουν,
Κι ὅσ' ἄνθια θρέψει καὶ καρποὺς τόσ' ἄρματα σὲ κλειοῦντε.

Ο πρῶτος στίχος ἔρισκεται μὲ μικρὴ παραλλαγὴ στὸ 9 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος ἀντιπροτελευταῖος:

Τὰ σπλάχνα τους καὶ ἡ θάλασσα ποτὲ δὲν ἡσυχάζουν.

Καὶ δὲντερος βρίσκεται στὸ 2 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος δεντερος:

Κι ὅσ' ἄνθια βγαίνουν καὶ καρποὶ τόσ' ἄρματα σὲ κλειοῦντε.

Λοιπόν, οἱ δύο αὐτοὶ στίχοι ἔχουν τάχα καμμιὰ σχέση γιὰ νὰ τοποθετοῦνται δ ἔνας ὕστερος ἀπὸ τὸν ἄλλο; Ἀναμφιβόλως δχι. Ο πρῶτος ἀναφέρονται στὴν ψυχικὴ τριχυμία κάποιου προσώπου, δὲν δεντερος στὸν ἀριθμὸ τῶν πολιορκητῶν. Ἐννοιολογικῶς λοιπὸν δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση, μὰ καὶ συνταχτικῶς μένουν ἀπολύτως ἀσύνδετοι. Γιατὶ ἡ παρομοίωση τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἔχθροῦ ἀπὸ ποῦ ἔξαρτιέται; Ποιὸς θρέψει ἄνθια καὶ καρπούς; Ἡ θάλασσα; Ἡ θάλασσα θρέψει ἄνθια καὶ καρπούς; Κάμπος ἐγίνηκε; Ἡ τάχα οἱ κάτοικοι τοῦ Μασολογγοῦ εὑρίσκουν τάνθη τους καὶ τοὺς καρπούς τους μέσα στὴ θάλασσα; Ἡ ἔξαρτιέται ἀπὸ τὰ σπλάχνα; Τὰ σπλάχνα θρέψει; Μή χειρότερα! Ἐκαταπλεύσαμεν αἰσίως στὴν ἀττικὴ σύνταξη καὶ στὴ νεώτερη ἀσυνταξία! Μὰ κι ἀν ὑποθέσουμε πὼς ἔγινε λάθος συνταχικὸ στὴ γραφή, κι ἀντὶς θρέψουν ἔγραφε θρέψει, πάλι ἡ ἔννοια μένει ἔσκαρφωτη. Γιατί, ποιὸι θρέψουν; Τὰ σπλάχνα τοῦ ἀνθρώπου; Τὰ σπλάχνα θρέψουν ἄνθια καὶ καρπούς; Περιθόλι ἐγίνηκαν τὰ σπλάχνα τοῦ ἀνθρώπου; Τέτοιες ἀνοησίες είναι δυνατὸ νὰ τὶς ἔγραψε δ Λ. Σολωμός; Καὶ ἐπιτρέπεται ν' ἀνατυπώνονται μὲ θρησκευτικὴν εὐλάβεια, σὰν ἡ κατάταξη

ποὺ ἔκαμε ὁ Ἱ. Πολυλᾶς νάτανε τὸ ἴδιο τὸ κεύμενο;

“Ωστε, δέ Ἱ. Πολυλᾶς ἀπότυχε στὴν κατάταξη τῶν ἀποσπασθέντων τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» καὶ κατὰ τὴν Ἰστορικὴν συνέχεια τῶν γεγονότων, καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν ὑπόσταση τῶν ἀποσπασμάτων, καὶ κατὰ τὴν συνταχτικὴν καὶ ἐννοιολογικὴν σχέσηι τους. Ἀπότυχε δηλαδὴ τελειωτικά.

Τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρομε ψηλότερα νομίζουμε πὼς εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ φανῆ ἡ ἀποτυχία τῆς κατατάξεως τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ποιήματος, ποὺ ἔκαμε ὁ Ἱ. Πολυλᾶς. Ἀπὸ δῶ ποὺ ἔμπρός θ' ἀφίσουμε τὴν ἀρνητικὴ κριτικὴ καὶ θὰ ζητήσουμε συστηματικά, καὶ ὅχι σκόρπια, νὰ τοποθετήσουμε στὴν πραγματικὴ θέση τους τ' ἀποσπάσματα, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος καὶ προχωρώντας πρὸς τὸ τέλος του. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουμε αὐτό, εἶναι ἀνάγκη νὰ θυμηθοῦμε τὴν σειρὰ τῶν Ἰστορικῶν γεγονότων ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ἀρχίζει τὸ ποίημα.

Ἀπὸ τὴν προηγούμενην ἔξέτασή μας, ἔφτάσαμε στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ ποίημα περιλαβαίνει τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας, καὶ πῶς αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦνται ἀπὸ μάχες καὶ ἀνδραγαθίες, μ' ἀπὸ ψυχικὴν ἀντοχὴν! Ἡ τελευταία Ἰστορικῶς μάχη εἶναι ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Κλείσοθας· ἄλλῃ μάχῃ ἔπειτα δὲν ἔγεινε. “Ωστε, ἀπ' ἀνάγκη, τ' ἀποσπάσματα ποὺ ἀναφέρονται σὲ μάχη, πρέπει ν' ἀνήκουν στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος, καὶ ἰδιαίτερα στὴ μάχη τῆς Κλείσοθας. Τὸ συμπέρασμά μας αὐτὸ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὰ Ἰστορικά γεγονότα, ἐπαληθεύεται κι ἀπὸ τὴν πλοκὴ τοῦ ποιήματος, γιατὶ καθὼς θὰ ἴδουμε, τ' ἀποσπάσματα τ' ἀναφέρομενα σὲ μάχη ἀνήκουν πραγματικά στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος.

Τοῦ Β' σχεδιάσματος ἀναφέρονται σὲ μάχη τὸ 5 ἀπόσπασμα, στὸ δποῖο δὲν περιγράφεται ἡ μάχη κυρίως, μὰ 5 ἀντίλαλοι καὶ ἡ ἐντύπωση ποὺ αὐτοὶ προξενοῦσι στὸν γείτονες πρὸς τὸ μέρος ποὺ ἔγινόταν ἡ μάχη. Τώρα θὰ μὲ ωτήσετε· καλά, Ἰστορικῶς μᾶς ἔπεισες πῶς τ' ἀποσπάσματα ποὺ ἀναφέρονται σὲ μάχη ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος, μὰ τοῦτο μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ ἀποδεῖξῃς καὶ σύμφωνα μὲ τὴν πλοκὴ τοῦ ποιήματος; “Αν ἐπρόκειτο γιὰ τὸ 5 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος μονάχα, διμολογοῦμε πὼς θὰ θρισκόμαστε σὲ πολὺ δύσκολη θέση, μ' ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο μᾶς βγάνει τὸ Γ' σχεδίασμα, στὸ δποῖο σώζεται πολὺ ἀρτιώτερο

τὸ ἀνάλογο ἀπόσπασμα. Τὸ σχετικὸ λοιπὸν ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος ἀνήκει ἀναμφιβόλως στὴν ἀρχὴν τοῦ ποιῆματος καὶ τοῦτο τὸ ἔρουμε καλά, γιατὶ εὐτυχῶς μᾶς ἐσώθηκε αὐτὴν ἡ εἰσαγωγὴ του, ποὺ συνενώνεται ἀμέσως μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἀπόσπασμα. Ἰδοὺ πὼς ἔχει τὸ μέρος:

Φαντάζεται ὁ ποιητὴς πὼς βρίσκεται μέσα σ' ἓνα ἔρημο δάσος κ' ἔκει τοῦ παρουσιάζεται ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα - προσωποποίηση τῆς Πατρίδας σύμφωνα μὲ τὶς δημοκρατικὲς ἀντιλήψεις ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἡ δοπία ἀφαιροῦσε τὸ δικαίωμα ἀπὸ τὸν φεουδάρχες νὰ διαθέτουν τὴν γῆν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὴν ἐκατοικούσαν σύμφωνα μὲ τὶς βουλές τους καὶ τὸ ἀπόδινε στοὺς λαούς. "Ωστε ἐδῶ ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα εἶναι ἡ Δημοκρατικὴ Πατρίδα, ἡ πατρίδα ὅπως τὴν αἰσθάνονται οἱ ἀρχαῖοι ἐλεύθεροι πολῖτες τῆς Ἑλλάδας καὶ ὅχι ὅπως τὴν διαμόρφωσε ὁ Μεσαιωνᾶς ὁ φεουδαρχικὸς καὶ κληρικοκρατούμενος. Κ' ἐπειδὴ ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα ἴδαιτέρως εἶναι ἡ Πατρίδα — Ἑλλάδα, τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅσες ἴδιότητες τῆς ἀποδίνει ὁ ποιητὴς ἀφοροῦντὴν Ἑλληνικὴν Πατρίδα καὶ ὅχι κάθε πατρίδα. — Παρουσιάζεται λοιπὸν ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα στὸν ποιητή, κι αὐτὸς τὴν παρακαλεῖ ν' ἀκούσῃ τὴν φωνὴν της γιὰ νὰ τὴν χαρίσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅχι σὲ κάποιο φεουδάρχη. Ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα τοῦ φανερώνει ὁραματικὰ τὶς τελευταῖς ἡμέρες τοῦ Μεσολογγιοῦ, καὶ ὁ ποιητὴς ἔξιστορίζει τὰ ὅσα ἀλέπει ἀρχίζοντας ἔτσι:

"Ἐργα καὶ λόγια, στοχασμοί — στέκομαι καὶ κοιτάζω.

Μὲ τὴν ἐπινόηση αὐτὴν μεταφέρονται ὁ ποιητὴς στὸν τόπο τῆς δράσεως, κ' ἔχει καὶ τὴν εὐκολίαν νὰ περνάῃ ἀπὸ ἐπεισόδιο σ' ἐπεισόδιο καὶ νὰ παρακολουθῇ τὴν ἔξελιξη τῆς πολιορκίας, ἐπειδὴ δλόκληρη βρίσκεται ἔσκεπτασμένη ἀπέναντί του, ἀπὸ τὰ ἔργα Ἰσιαμε τοὺς φτοχασμοὺς τῶν πολιορκημένων. "Ἐτσι ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν περνάει στὸ κύριο θέμα τοῦ ποιῆματος καὶ ἀρχίζει τὴν ἔξιστορησή του. Καί, καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης μας, μὲ τὰ «"Ἐργα καὶ λόγια, στοχασμοί — στέκομαι καὶ κοιτάζω», τὸ δεύτερο ἀπόσπασμα τοῦ τρίτου σχεδιάσματος ἑνώνεται μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ποιῆματος καὶ φαίνεται ἡ ἀμεσή του συνέχεια.

Ο ποιητής, μόλις ἀρχίσει νὰ κοιτάζῃ τὴν πολιορκία ποὺ παρουσιάστηκε ἀπέναντί του, τὴν βλέπει πρῶτα στὸ σύνολό της, ὅπως είναι καὶ φυσικό, καὶ μᾶς ζωγραφίζει πρῶτα τὴν γενικὴν ἐντύπωση ποὺ ἐποξενοῦσε ἡ ἀναστάτωση ἐκείνη, τόσο στὰ γειτονικὰ νησιά,

ποὺ ἐδῶ ἔννοοῦνται τὰ Ἐφτάνησα, ὅσο καὶ στὸν ἔνεον ναυτικούς. Μὲ τὴν ψυχολογημένην ἐμφάνιση τῆς πολιορκίας, πατορύνοντε νὰ μᾶς προετοιμάσῃ ψυχολογικὰ γιὰ τὴν πάρα κάτω ἔξιστόρηση τῶν γεγονότων, νὰ μᾶς δείξῃ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἡ πολιορκία ἐπροξενοῦσε στὸν ἄλλους, καὶ νὰ παραστήσῃ ἐντονώτερη τὴν ψυχικὴν ἀντοχὴν τῶν πολιορκημένων, οἱ ὅποιοι ἀτάραχοι ἀντιστεκόντανε τόσο ἔναντίον στὴ βίᾳ τοῦ ἐχθροῦ, ὅσο καὶ στὴν πεῖνα καὶ στὶς ἥθικὲς ἀπογοητεύσεις.

Ἄκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς πολιορκίας ἀνήκει καὶ τὸ 5 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, καὶ ἀποροῦμε πῶς ὁ Γ' Πολυλᾶς δὲν ἀντελήφτηκε τὸ πρᾶμα, ὅχι τόσο ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, τὴν ὅποιαν ἐδῶ δὲν ἐμπόρεσε ν' ἀντιληφτῇ ἀκριβῶς, μὲν ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ ἀπόσπασματος αὐτοῦ πρὸς τὸ 2 τοῦ Γ' σχεδιάσματος. Ἰδού τὸ ἀπόσπασμα 5 τοῦ Β' σχεδιάσματος :

. στὴν πεισμῷμένη μάχη
Σφόδρα σκιωτοῦν μακρινὰ πολὺ τὰ πέλαγα κ' οἱ βράχοι,
Καὶ τὰ γλυκοχαράματα, καὶ μές στὰ μεσημέρια,
Κι ὅταν θολώσουν τὰ νερά, κι ὅταν βγοῦν τ' ἀστέρια,
Φοβοῦνται γύρουν τὰ νησιά, παρακαλοῦν καὶ κλαίνε,
Κ' οἱ ἔνεοι ναύκληροι μακρινὰ πικραίνονται καὶ λένε:
« Ἄραπιᾶς ἄτι, Γάλλου νοῦς, σπαθὶ Τουρκιᾶς, μολύβι,
Πέλαγο μέγα βράχ' ὁ ἐχθρὸς πρὸς τὸ φτωχὸ καλύβι ».

Καὶ ἵδού τὸ σχετικὸ μέρος ἀπὸ τὸ 2 ἀπόσπασμα τοῦ 3 σχεδιάσματος:

Μὲς στὰ χαράματα συχνά, καὶ μὲς στὰ μεσημέρια,
Καὶ σὰ θολώσουν νὰ νερά, καὶ τ' ἀστρα σὰν πληθύνουν,
Ξάφνουν σπιρτοῦν οἱ ἀκρογιαλίες, τὰ πέλαγα κ' οἱ βράχοι.
« Ἄραπιᾶς ἄτι, Γάλλου νοῦς, βόλι Τουρκιᾶς, τόπ' Ἀγγλου!
Πέλαγο μέγα πολεμᾶ, βαρεῖ τὸ καλυβάκι:
Κι ἀλλοιά! σὲ λίγο ξεσκεπα τὰ λίγα στήθια μένουν.
« Αθάνατή σαι ποὺ ποτέ, βροντή, δὲν ἡσυχάζεις; »
Στὶν πλώρη, ποὺ σκιρτᾶ, γνωτός, τοῦτα πε' ὁ ἔνεος ναύτης.
Δειλιάζουν γύρουν τὰ νησιά, παρακαλοῦν καὶ κλαίνε.
Καὶ μὲ λιβάνια δέχεται καὶ φῶτα τὸν καῦμό τους
« Ο σταυροθόλωτος ναὸς καὶ τὸ φτωχὸ ξωπλήσι.

Ἐτσι τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα σχετικά, πρέπει νὰ δημοσιευτῇ πρῶτο στὸ σχεδιάσμα αὐτό. Στὸ Γ' σχεδιάσμα σώζεται ἀρτιώτερο τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ποιήματος.

« Υστεράλοιπὸν ἀπὸ τὴ γενικὴν ἐντύπωση, ποὺ μᾶς ἐπερίγραψεν δι ποιητῆς, ἀρχίζει νὰ περνάῃ στὶς λεπτομέρειες καὶ νὰ καθορίζῃ τὴ

γενικότητα. Δυστυχῶς δὲ σώζεται παρὰ τὸ μέρος ποὺ ὁ ποιητὴς ἀρχίζει νὰ ἔχωρίζῃ μέσα ἀπὸ τὸ μαῦρο σύνεφο καὶ τὴν μαύρη πίσσα, ποὺ ἐσήκωνε ὁ ἀδιάκοπος ἡσμέαρδισμός, τὴν σημαίαν καὶ κάτω τῆς τοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ Μεσολογγιοῦ.

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ποὺ εἶναι τὸ 4 τοῦ Γ' σχεδιάσματος, ἀν λάθουμε ὥπ' ὅψη μας μιὰ παραλλαγὴ του, πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ἀνήκει στὸ τέλος τῆς μάχης. Ἰδοὺ αὐτή:

. τὰ παλληκάρια

Στὸν ἵσκιο τῆς ἀπείφατης καὶ . . . σημαίας,
Καὶ μ' ὅλα τ' ἄρματα βροντοῦν τυφλὰ τοῦ κόπου χάμου,
Κ' εὐφραίνονται τὰ μάτια τους, κ' εὐτύχησαν κοιτῶντας
Τές κορασίες νὰ τραγουδοῦν καὶ τὰ παιδιά νὰ παιζον.

Ομοίως στὸ διάστημα τῆς μάχης, ἀγνωστο ἦν στὸ μεταξὺ ἢ στὸ τέλος, ἀνήκη καὶ τὸ 5 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος, τὸ ὅποιο ἀναφέρεται σὲ κάποιον ἀρχηγὸν ποὺ πληγώθηκε καὶ, ἀναγκασμένος ἀπὸ τὴν πληγὴν του, παράτησε τὴν θέσην του καὶ ἐγύρισε μέσα στὴν πόλη, ὅπου ἀλέποντας τὴν ἐκδίλωση τῆς ζωῆς, τὸ παιδί ποὺ χαίρεται ἀκούοντας τὸν ἀντίλαλο τῆς φωνῆς του κ.λ.π. εὐχαριστιεῖται ἢ ψυχή του.

Καὶ στὸ ἕδιο μέρος τοῦ ποιήματος, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἀνήκει καὶ τὸ 8 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος πού, καθὼς ἐδείξαμε ψηλότερα, τεχνικῶς ἀνήκει στὸ Γ' σχεδίασμα. Σ' αὐτὸ παρασταίνεται ἡ μανία ποὺ κατατρώει τὸν Ἰβραήμη γιὰ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγι. Ο ποιητής, ἀφοῦ ἐπερίγραψε τοὺς πολιορκημένους, φυσικὸν εἶναι νᾶρροις τὸ βλέμμα του καὶ στοὺς πολιορκητές. Καὶ εἴτε ὕστερος ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τοῦ Κιουταχῆ ἐναντίον τῆς Κλείσοβας, εἴτε κατὰ τὴν ἐπίθεση τῶν Ἀρατάδων ἐναντίον τῆς, εἴτε ὕστερος ἀπὸ τὴν ἀποτυχία καὶ αὐτῶν δὲν εἶναι φανερὸ πότε, μὰ πάντα κατὰ τὸ διάστημα τῆς μάχης αὐτῆς, φαντάζομαι πὼς ὁ ποιητὴς θὰ ἐγήτησε ἀφορμὴ νὰ μᾶς περιγράψῃ καὶ τοὺς ἐχθρούς, καὶ κυριώτερα τοὺς ἀρχηγούς, τὸν Κιουταχῆ καὶ πρὸ παντὸς τῶν Ἰβραήμη, ὥστε νὰ φανῇ ἐντονώτερο τὸ ἀνάγλυφο τῶν πολιορκημένων. Ἀλλιώς θάμενε τὸ ποίημα μονόπλευρο, καὶ ἡ ψυχικὴ ἀντοχὴ τῶν πολιορκημένων, ἀμφίσβολη. Γιατὶ τὸ μέγεθος κάθε ἡρωϊσμοῦ μετριέται ἀπὸ τὶς δυκολίες ποὺ ὑπερνικάει, ἢ κάθε νικητὴς κρίνεται ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ ποὺ ἐνίκησε.

Τώρα, στὸ Γ' σχεδίασμα ὑπάρχει καὶ τὸ 3 ἀπόσπασμα, ποὺ μᾶς μεταφέρει μέσα στὴ ζωὴ τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ τῶν πολιορκημένων, καὶ μᾶς περιγράφει τὸ φέρστιμό τους κατὰ τὸ διάστημα

τῆς μάχης:

Δέν τοὺς βαραίνει ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἔγινεπνή τους

· · · · · κ' ἐμπόδισμα δὲν εἶναι,

Στὶς κορασέες νὰ τραγουδοῦν καὶ στὰ παιδιὰ νὰ παῖζον.

Τὸ μέρος αὐτό, ἂν μποροῦμε νὰ λάθουμε ὑπ' ὅψη μας τὴν παραλλαγὴ τοῦ 4 ἀποσπάσματος, τὴν ὅποιαν ἀναφέραμε ψηλότερα, καὶ τὴν ὅποιαν φαίνεται ἀπὸ θέση ποὺ ἔδωσε σ' αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἔλαβε ὑπ' ὅψη του ὁ Ἱ. Πολυλᾶς, τότες πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, πώς οἱ κορασίες ἐτραγουδούσαν καὶ τὰ παιδιὰ ἔπαιζαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς μάχης, καὶ ὕστερος ἀπὸ τὸ τέλος της, ὅταν κάποια ὁμάδα πολεμιστῶν ἐμπῆκε μέσα στὴν πόλη μὲ τὴ σημαία της, κ' ἐβρόντησαν μὲ τ' ἄρματὰ τους τυφλοὶ ἀπὸ τὸν κόπο κάτω στὸ ἔδαφος, ἔχαρηκαν ποὺ ἀκούσαν πάλι τὶς κορασίες νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ παῖζον τὰ παιδιά.

Αὗτὰ εἶναι τὰ μόνα στοιχεῖα ποὺ σώζονται ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ποιήματος, ποὺ δὲ μποροῦμε βέβαια νὰ συμπεράνουμε ἂν ἔπιαναν μιὰ ἢ δυὸς φωνήσεις, ἢ καὶ περισσότερες. "Αν ἐλάχαινε νὰ μᾶς σωθοῦν μερικοὶ ἀκόμη στίχοι σκόρπιοι ἀπ' αὐτὸ τὸ μέρος, καθὼς μᾶς εἶναι γνωστὸ τὸ ἴστορικὸ μέρος τῆς ὑποθέσεως, δὲ θὰ μᾶς εἴταιν δύσκολο νὰ τοῦ δώσουμε τὴ γενική του σκιαγραφία μέσα στὸ ποίημα. "Οπως δήποτε ὅμως ἔμεις πρέπει νὰ τοποθετοῦμε τ' αποσπάσματα ἔτσι: Τοῦ Β' σχεδιάσματος πρῶτο τὸ 5. Τοῦ Γ' σχεδιάσματος, κατὰ σειρὰ 1, 2, 3, 4, 5 καὶ 8 τοῦ Β' σχεδιάσματος. Πρέπει ὅμως δ ἀναγνώστης μας νὰ γνωρίζῃ πώς, ἔχτος ἀπὸ τὸ 1 καὶ 2 ποὺ ἔνα ἀκολουθεῖ τὸ ἄλλο, τ' ἄλλα ἀποσπάσματα χωρίζονται μεταξύ τους ἀπὸ μεγάλα κενά, καὶ ἂν τὰ τοποθετοῦμε τὸ ἔνα κατόπιν ἀπὸ τὸ ἄλλο, εἶναι γιατὶ ἀπὸ τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ποιήματος μονάχα τ' αποσπάσματα αὐτὰ ὑπάρχουν.

Στὴ μάχη τῆς Κλείσοθας ἐσκυτώθηκε κάποιος ἀπὸ τοὺς ἐκλεχτότερους πολεμάρχους τῶν πολιορκημένων, ποὺ τὸν ἀγαποῦσε ἀπὸ τὸν εὐτυχισμένον καιρὸ μιὰ κόρη πεντάρφανη, καὶ τὴν ὅποιαν εἴχαν ἀναθρέψει ἀπὸ μικρὴν οἱ πιὸ ἡλικιωμένες γυναῖκες τοῦ Μεσολογγιοῦ, καὶ τὴν ἀγαπούσαν σὰ νάταν παιδί τους. Τὶς πληροφορίες αὐτὲς μᾶς τὶς δίνει ὁ Ἱ. Πολυλᾶς, ὁ ὅποιος συμπληρώνει πώς ἡ κόρη αὐτὴ εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα πρόσωπα τοῦ ποιήματος. "Η ἀγγελία τοῦ ἀγαπημένου της, ἔφειρε τὴν κόρη σ' ἀκραν ἀπελπισία κ' ἐνδέχεται ἀμέσως ὕστερος ἀπὸ τὴ μάχη, νάκολονθοῦσε ἡ περιγραφὴ τοῦ πένθους ποὺ προξένησε στοὺς πολιορκημένους ὁ θάνατος

τοῦ ἐκλεχτοῦ πολεμάρχου καὶ Ἰδιαίτερα τὸν πόνο τῶν συγγενῶν του καὶ κυρίως τῆς κόρης ποὺ τὸν ἀγαποῦσε. Μέσα στὸ ἀποσπάσματα ὅμως δὲν εὐδήκαμε τίποτα ποὺ ν' ἀνήκη θετικὰ στὸ ἐπεισόδιο αὐτό. Ὑπάρχουν ὅμως ἀποσπάσματα, ποὺ ἀνήκουν σὲ πιὸ προχωρημένο μέρος τοῦ ποιήματος καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς πολιορκίας, ποὺ ἀναφέρονται στὴν Ἰδιαίτερη. Ἀπὸ τὸν πόνο της ἡ νέα ἀρρώστησε βαρειά, καὶ ὑστεραὶ ἀπὸ μέρες, ποὺ ἀρχισε ν' ἀναλαβαίνη, τὴ βρίσκουμε περιστοιχίζομενη ἀπὸ πολλὲς γυναικες ποὺ τὴν ἐπεριποιούνταν. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀνήκει σιμὰ στὸ τέλος τοῦ ποιήματος, γι αὐτὸ καὶ ἔμεις θὰ τὸ ἀφήσουμε γιὰ νὰ τὸ ἔξετάσουμε σύμφωνα μὲ τὴν ἴστορικὴ συνέχεια τῶν γεγονότων.

“Ος τόσο οἱ μέρες περνούσαν — στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα δὲ γίνεται νῦν καμιαὶ ἀπὸ τὸ τέλος τῆς μάχης τῆς Κλείσοβας, τὴ 26 τοῦ Μάρτη, ἵσιαμε τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἀπρίλη, ποὺ φτάνει στὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ ὁ Ἐλληνικὸς στόλος — καὶ ἡ πεῖνα εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ αἰσθητή. Η μόνη ἔλπιδα τῶν πολιορκημένων εἴτανε ὁ ἐρχομός τοῦ Ἐλληνικοῦ στόλου καὶ ὅλοι τὸν ἐπερίμεναν μὲ τὴν πεποίθηση πῶς θὰ τοὺς τροφοδοτοῦσε καὶ θὰ λυοῦσε τὴν πολιορκία ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας καὶ τῆς λίμνης, δπως εἶχε κατορθώσει καὶ πρὸ διμηνίας. Μάχες πιὰ δὲν ἐγίνονταν, στὸν κάμπο ἐβασίλευε νεκρικὴ σιγὴ καὶ ὁ Σουλιώτης, σβυνόμενος ἀπὸ τὴν πεῖνα, ἔστεκε πικραμένος βλέποντας νὰ χάνῃ τὶς δυνάμεις του καὶ νὰ γίνεται ἄχριστο τὸ τουφέκι στὸ χέρι του. Ἐδῶ ἀνήκει τὸ 1 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, γιατὶ ἡ ἄκρα τοῦ τάφου σιωπὴ ἐβασίλευε στὸν κάμπο ὑστερῷ ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Κλείσοβας, δπου ὁ ἐχθρὸς δὲν ἐτολμοῦσε νὰ κάμη νέαν ἐπίθεση, ἐνῷ προηγουμένως οἱ μάχες καὶ δομβαρδισμοὶ εἴταν ἀκατάπαυστοι. “Οστε, καὶ ἴστορικὰ ἐδῶ ἀνήκει τὸ ἀναφερόμενο ἀπόσπασμα, μὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν πλοκὴ τοῦ ποιήματος. Γιατί, καθὼς εἴδαμε ψηλότερα, τὸ ποίημα ἀρχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ μάχης καὶ κανονιοβολισμοῦ, κατὰ τὴν δποίαν βέβαια δὲν ἐβασίλευε ἄκρα τοῦ τάφου σιωπὴ στὸν κάμπο, γιὰ νὰ ὑποθέσουμε πῶς τὸ ἀπόσπασμα 1 τοῦ Β' σχεδιάσματος ἀνήκει στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος.

“Ετσι, λοιπόν, τὸ 1 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος ἔρχεται ὑστερῷ ἀπὸ τὴ φαψωδία ποὺ περιγράφει τὴ μάχη τῆς Κλείσοβας καὶ ἴσως ἀπὸ τὴ φαψωδία ποὺ περιγράφει τὸ πένθος ποὺ προξένησε ὁ σποτωμός τοῦ ἐκλεχτοῦ πολεμάρχου. “Ομως δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα πῶς ἀνήκει στὴν τρίτη φαψωδία τοῦ ποιήματος, γιατὶ ἀπὸ τὶς 26 τοῦ Μάρτη ἵσιαμε τὸν ἐρχομό τοῦ Ἐλληνικοῦ στόλου καὶ

ἀκόμη ἀργότερα, ἵσιαμε τὴν ἀποτυχία τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου νὰ τροφοδοτήσῃ τοὺς πολιορκημένους, πέρασαν ἀρκετὲς ἡμέρες κατὰ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ γινόταν λόγος μέσα στὸ ποίημα καὶ γι ἄλλα ἐπεισόδια σχετικὰ μὲ τὴν Ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν πολιορκημένων.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ πεῖνα ἐμάστιζε τοὺς πολιορκημένους, κατὰ τὴν πρώτη τοῦ Ἀπρίλη ἔφτασε δὲ Ἑλληνικὸς στόλος ἔξω ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ καὶ ἀγκυροβόλησε στοῦ Πεταλᾶ. Ἐκεῖ, τὴν Ἰδιαν ἡμέρα, πέρασε μὲ μιὰ βάρκα ὁ πρώην φρούραρχος τοῦ Βασιλάδιου Παπαλουκᾶς — πέρασε ἀπὸ κάποιο κρυφὸ καὶ ἀφρούρητο μέρος — καὶ πῆρε στὸ ναύαρχο Μιαούλη ἐπιστολὲς τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μεσολογγιοῦ, στὶς ὁποῖες τοῦ ἐξιστοροῦσε τὴ δεινὴ θέση τῶν πολιορκημένων καὶ τοῦ ζητοῦσε ν' ἀποθειβάσῃ ὅσο μποροῦσε ταχύτερα τὰ τρόφιμα ποὺ ἔιχε μαζί του. Ὁ Μιαούλης ἐφόρτωσε ἀμέσως στὶς βάρκες τὰ τρόφιμα καὶ τάστειλε μὲ τὸν Παπαλουκᾶ νὰ τὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ γνωστὸ κρυφὸ πέρασμα. Μά, δυστυχῶς, εὐρέθησαν ἐκεῖ κατὰ σύμπτωση ἐχθρικὰ πλοιάρια, καὶ ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ πίσω, ἀφοῦ προηγουμένως ἐσυγκρούστηκε μαζί τους χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τίποτας.

Ο Μιαούλης ἐνανυμάχησε τὴν 3 τοῦ Ἀπρίλη πρὸς τὸν ἐχθρικὸ στόλο, μ' ἀναγκάστηκε κι αὐτὸς νὰ ὑποχωρήσῃ, κ' ἔτσι ἀπόμεινε κυρίᾳρχος ὁ ἐχθρικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος ὕστερος ἀπὸ τὴ ναυμαχία ἐγύρισε νικητής στὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ.

Ἄπ' ὅλο αὐτὸς τὸ μέρος δὲ σώζεται τίποτας ἀνάμεσα στ' ἀποσπάσματα, ἔχτὸς ἀπὸ δύο ἀμφίβολους, στίχους, ἐνῶ μᾶς φαίνεται ἀπίθανο νὰ παράλειψε δὲ ποιητῆς ἔνα τόσο σημαντικὸ καὶ ἵσως ἔνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἐπεισόδια τῆς πολιορκίας. Καὶ συμπεραίνουμε ἔτσι γιατὶ κάνει λόγο γιὰ τὸν Τουρκικὸ στόλο ποὺ γυρίζει στὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ νικητής, καὶ μαζί μὲ τὴν ἀποτυχία τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου νὰ τροφοδοτήσῃ τοὺς πολιορκουμένους, συνδέεται ὅλη ἡ κατόπιν ἐξέλιξη τοῦ ποιήματος ἵσιαμε τὴν ἀπόφαση τῆς ἐξόδου, ὅπως θὰ φανῇ ἀπὸ τὰ πάρα κάτω.

Προηγουμένως ἐσημείωσα πῶς ἀπὸ τὸ μέρος αὐτὸς σώζονται δυὸ στίχοι ἀμφίβολου περιεχόμενου. Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἵσως ἀναφέρονται στὴν κρυφὴ ἀποστολὴ τοῦ Παπαλουκᾶ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ στόλο, ἢ σὲ κάποιο γεγονὸς ποὺ νάχε σχέση μὲ τὴ ναυμαχία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἢ ἐχθρικοῦ στόλου. Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Ι. Πολυλᾶ τοποθετοῦνται μέσα στὰ σκόρπια ἀποσπάσματα σὰν 35 τοῦ Β' σχεδιάσματος καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

“Ἐστρωσθ’ ἐδέχθ’” ἡ θάλασσα ἄνδρες φιφοκινδύνους,

Κ' ἐδέχθηκε στὰ βάθη της τὸν οὐρανὸν καὶ κείνους.

Τὸ κείμενο ἔχει στὰ βάθη τὸν οὐρανὸν πὼς αὐτὸς εἶναι σφᾶλμα ποὺ χαλάει τὸ νόημα εἶναι τελείως φανερό, καὶ ἀποροῦμε γιατὶ δὲν τὸ διώρθωσεν ὁ Ἱ. Πολυλᾶς. Γιατί, ποιοὺς ἐδέχτηκε στὰ βάθη τους; Τῶν ἀντρῶν ἡ τῆς θάλασσας; Ἡ θάλασσα ἐδέχτηκε στὰ βάθη τους; Ἡ οἱ ἄντρες ἐδέχτηκαν στὰ βάθη τους τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴν θάλασσα; Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἀντὶς τους πρέπει νὰ διορθωθῇ σὲ της.

Τώρα, ὅσο γιὰ τὸ νόημα αὐτῶν τῶν στίχων ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὸ ἀκόλουθα: τὸ νόημα μπορεῖ νὰ παρθῇ μεταφορικά, πὼς ἡ θάλασσα ἐδέχτηκε στὰ βάθη της τὴν ἀντανάκλαση τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀντρῶν, καὶ τότες μπορεῖ νὲ ἀναφέρεται στὸ μυστικὸ πέρασμα τοῦ Παπαλουκᾶ πρὸς τὸ Μιαούλη; μπορεῖ ἀκόμη νὰ παρθῇ καὶ κυριολεκτικά, πὼς ἡ θάλασσα ἐδέχτηκε στὰ βάθη της τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἄντρες τοὺς ἴδιους, καὶ τότες ἀναφέρεται στὸ τέλος κάποιο θαλάσσιον ἐπεισόδιον, ἵσως καὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Ἀκοιβῶς ὅμως ποὺ ἀναφέρονται οἱ στίχοι αὐτοί, δέν μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίζουμε.

Ως τόσο ἡ εἰδηση πὼς ἔφθασεν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος στὰ νερά τοῦ Μεσολογγιοῦ, καὶ πὼς εἶχε ἀγκυροβολήσει στοῦ Πεταλᾶ, ἀναφτέρωσε τὶς ἐλπίδες τῶν πολιορκημένων, οἱ ὅποιοι, γνωρίζοντας ἀπὸ τὸ παρελθὸν τὴν ὑπεροχή του, ἐπίστεψαν πὼς σὲ λίγο θὰ τέλειωναν τὰ βάσανά τους. Καὶ ἡ πλάνα ἐλπίδα ἐδυνάμωνε ἀπὸ τὸν ἀνοιξάτικο παλιὸ πού, σὰν ἄλλος πειρασμός, ἔμπαζε στὶς καρδιὲς τῶν πολιορκημένων τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν ζωὴν καὶ στὰ θέλγητρά της.

Εἶναι τέσσερις ἡ πέντε τοῦ Ἀπρίλη καὶ οἱ πολιορκημένοι τῶχουν φέρει στὸ τραγοῦδι, καὶ τὸ τραγοῦδι ποὺ λένε ψάλλει τὰ κάλλη τῆς Ἀνοίξεως. Στὸ τραγοῦδι αὐτὸς ἀνήκουν ὅλα τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ποὺ τὰ χαραχτηρίζει πνοὴ ἀνοιξιάτικη. Τέτοια εἶναι τοῦ Β' σχεδιάσματος τὸ 2, 45, 56, 22, 23, 25, 26, καὶ 27. Καὶ τοῦ Γ' σχεδιάσματος τὸ 6 καὶ τὸ 7.

Ὑπάρχει ὅμως μέσα στὶς παραλλαγὲς τοῦ Γ' σχεδιάσματος κ' ἔνα τρίτο σχεδίασμα, τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ, γραμμένο σὲ γοργὸ στίχο, ποὺ δυὸ πράματα μᾶς κάνει νὰ συμπεράνουμε, ἡ πὼς ἀνήκει στὸ Α' σχεδίασμα, ἡ πὼς ὁ ποιητὴς ἥθελησε στὴν ἀρχὴν νὰ δώσῃ γοργότερο μέτρο στὸ τραγοῦδι αὐτὸς γιὰ νὰ τὸ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ κείμενο, μὰ ἔπειτα ἐπροτίμησε τὴν στιχουργικὴν δμοιομορφία, μεταχειρίζόμενος τὸ δεκαπενταύλαθο, ποὺ εἶναι καὶ ὁ ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς στίχος. Τὸ σχεδίασμ' αὐτὸς εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

Σὲ γῆ, σὲ κῦμα, σὲ γιαλό,
Μὲ ρόδο, μὲ γιοφύλλι,
(Πόδι κύρ' Ἔρωτα χρυσό)
Τώρα ποὺ ἔστησε χορό
Μὲ τὸν ξανθόν Ἀπρίλη.
κ.λ.π.

‘Οπωσδήποτε κι ἀν συμβαίνη, ἐμεῖς θὰ προτιμήσουμε νὰ τοποθετήσουμε τὴν παραλλαγὴν αὐτὴ τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Ἀπρίλη στὸ Α' σχεδίασμα, καὶ τοῦτο μὲ τὴν πεποίθηση πῶς δὲν θὰ εἴμαστε περισσότερο αὐθιάρετοι ἀπὸ τὸν Ἡ. Πολυλᾶ, ἀν δὴ δὲν διαφέρετε.

‘Απὸ τὰ τρία λοιπὸν αὐτὰ σχεδιάσματα, έλεπομε πῶς ἔχουμε τὴν ἀρχὴ τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ λένε οἱ πολιορκημένοι. Καὶ στὰ τρία σχεδιάσματα ὑπάρχει ἡ ἴδια ἔννοια διαφορετικὰ διατυπωμένη: ‘Ο Ἀπρίλης καὶ ὁ Ἔρωτας ἔνωμένοι στήνουντε χορό, καὶ ἡ φύση πανηγυρίζει, βρίσκοντας τὴν γλυκειὰ καὶ τὴν καλή της ὥρα, τὴν ὅποιαν ἔπειτα τὸ τραγοῦδι περιγράφει, τόσο γιὰ τ' ἄλλα πλάσματα, ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀνθρώπο, ἀπὸ τὸ σκουλίκι ἵσιαμε τὸν ἀλαφροῖσκιωτο.

Καὶ τώρα, διεβίλουμε νὰ σημειώσουμε γιὰ τὸ 2ο ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος πῶς, οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι του δὲν ἀποτελοῦν συνέχεια, καὶ κακὰ ἐδημοσιεύτηκαν ἔτσι ἀπὸ τὸν Ἡ. Πολυλᾶ. Καὶ τὸ πῶς δὲν ἀποτελοῦν συνέχεια φαίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς λόγους, καὶ ἀπὸ τὸ νόημα. Καὶ τεχνικῶς ἔλεγετε νὰ συνδέονται δύοδύο μὲ τὴν ὁμοκαταληξία, ἐνῶ τώρα δὲν ὁμοκαταληχτοῦν παρὰ ὁ πρῶτος μὲ τὸ δεύτερο καὶ ὁ τέταρτος μὲ τὸν πέμπτο, ἐνῶ ὁ τρίτος μένει χωρὶς ὁμοκαταληξία. Ιδοὺ τὸ κείμενο:

‘Ο Ἀπρίλης μὲ τὸν Ἔρωτα χορεύουν καὶ γελοῦντε,
Κι ὃσ' ἄνθια βγαίνουν καὶ καρποὶ τόσ' ἄρματα σὲ κλειοῦντε.
Λευκὸ βουνάκι πρόβατα κινούμενο βελάζει,
Καὶ μὲς στὴ θάλασσα βαθιὰ ξαναπετιέται πάλι,
Κι ὀλόλευκο ἐσύσμιξε μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ κάλλη.

‘Η τεχνικὴ αὐτὴ ἔλλειψη μᾶς πληροφορεῖ ἀμέσως πῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ λείπει τὸ λιγότερο ἔνας στίχος. Καὶ τὸ πρᾶμα εἶναι τόσο φανερό, ὥστε νὰ μᾶς κάνῃ ν' ἀποροῦμε πῶς δὲν τὸ παρατήρησεν ὁ Ἡ. Πολυλᾶς. Μ' ἀν οἱ τεχνικοὶ λόγοι μᾶς πληροφοροῦν πῶς λείπει ἔνας τὸ λιγότερο στίχος, τὸ νόημα στὸ σημεῖο αὐτὸ μένει ἀσύνδετο, πρᾶμα ποὺ μᾶς πείθει πῶς λείπουν περισσότεροι στίχοι. Καταντάει τελείως ἀκατανόητο πῶς τὸ λευκὸ βουνάκι πρόβατα μεταβάλλεται τὸ λιγότερο σὲ ψάρι καὶ κάνει πηδήματα μέσα στὴ θάλασσα.

Θὰ μοῦ παρατηρήσῃ ἵσως κανεὶς πῶς δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἕδιο τὸ κόπαδι, μὰ γιὰ τὴν εἰκόνα του ποὺ καθρεφτίζεται στὰ νερά.

Παράτολμη ἀναμφιθόλως εἰκόνα, νὰ σμίγῃ μὲ τὸ οὐρανοῦ τὰ κάλλη δόλιό ευχῇ ἡ ἀντανάκλαση τοῦ λευκοῦ κοπαδιοῦ παρουσιάζει τὸν ποιητὴ σὰ λιγάκι ἀλλοίθιορο, ξέρω κι ἐγώ, σὰ νᾶχη ὅλαμένη τὴν ὄραση. "Οπως δήποτε ὅμως θάχαμε ὅλη τὴν καλοσύνη νὰ συγχαροῦμε τὸν ὑποχρεωτικὸ κύριο, ἀν δὲν ὑπάρχαν μερικὲς ἀντιρρήσεις. Καὶ πρῶτο. Τὸ ἐπίθετο βαθιά, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν θάλασσα, δὲν ἔχει ἀπλῶς τὴν ἔννοια τοῦ θάδους μονάχα, μὰ καὶ τοῦ πλάτους. Στὴν Κέρκυρα, ἀπ' ὅπου παίρνει τὴν ἔννοιά του καὶ ὁ Δ. Σολωμὸς, ἔτσι τὸ μεταχειρίζονται. "Ομως ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχωρητικοί, καὶ θὰ θέλαμε νὰ εὐχαριστήσουμε τὸ συζητητή μας, δεχόμενοι πώς πρόκειται μόνον γιὰ τὸ βάθος τῆς θάλασσας καὶ μάλιστα τὸ ἀντανακλαστικό, ποὺ φαίνεται ἀπέραντο χωρὶς καὶ νᾶναι πραγματικό, μὰ θὰ ἥθελαμε πρῶτα νὰ μᾶς ἔξηγήσῃ πῶς συμβαίνει τὰ πρόσθατα ν' ἀντανακλοῦν μέσα στὴ θάλασσα. "Έχουν τάχα τὰ πρόσθατα τὶς ίδιοτητες τῆς γίδας νὰ σκαρφαλώνουν στὰ γκρεμά; Καὶ τὶ γκρεμά! ἀπότομα, τόσο ποὺ νά καθρεφτίζονται στὴ θάλασσα τὸ ἀντικείμενα ποὺ βρίσκονται στὴν πλαγιά τους; Κ' ἔπειτα, ὑπάρχουν στὰ σιμοτινὰ παράλια τοῦ Μεσολογγιοῦ τέτοια ἀπότομα γκρεμά; Καὶ θὰ μὲ ωτήσετε: τὶ σχέση ἔχει ἡ τοποθεσία τοῦ Μεσολογγιοῦ μὲ τὸ τραγοῦδι τοῦ 'Απρίλη; Φαίνεται πώς κάποια σχέση ἔχει τὸ τραγοῦδι τοῦ 'Απρίλη δὲν ψάλλει κάθε 'Απρίλη, μὰ τὸν 'Απρίλη τοῦ Μεσολογγιοῦ. "Υποθέτω πώς δὲν ὑπάρχει ἀντιρρηση γι αὐτό, γιατὶ τὸ ἀναφέρνει οητῶς τὸ τραγοῦδι:

Καὶ μὲς στῆς λίμνης τὰ νερά, ὅπ' ἔφθασε μ' ἀσπούδα, κ.λ.π.

"Η ἀναφερνόμενη λίμνη, ὑποθέτω νὰ συμφωνοῦν ὅλοι, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ λίμνη τοῦ Μεσολογγιοῦ. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ νὰ δγάλω κάποιο δύστροπο ἀπὸ τὴν ἀμφιθολία του, πρέπει νὰ σημειώσω, πώς ὁ Δ. Σολωμός, δὲν εἴταν δυνατὸ ν' ἀφήσῃ τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν τέχνη. Αὐτὸς δὲν ἔγραψε κανένα του ποίημα, ποὺ νὰ μὴν εἴχε ἀφορμὴ δρισμένο γεγονὸς τοῦ περιβάλλοντός του, ποὺ ἔπεισε στὶς αἰσθήσεις του καὶ τὸν ἐσυγκίνησε. Προκειμένου λοιπὸν γιὰ τραγοῦδι, ἔκαμε τὸ ἵδιο καὶ στοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους», παίρνοντας κάποιο γεγονὸς ποὺ συνέβηκε στὴ λίμνη τοῦ Μεσολογγιοῦ σὲ κάποιον ἀλαφροῖσκιωτον. "Οσο τώρα γιὰ τὸ κοπάδι, νομίζω πώς μᾶς βγάζει ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τὸ 56 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, ποὺ ἀναφέρνεται σὲ κάποιο κοπάδι πρόθατα, καὶ τὰ δοποῖα διοσκούσανε στὸν κάμπο καὶ ὅχι στοὺς φανταστικοὺς γκρεμοὺς τῆς ἀκρογιαλιᾶς τοῦ Μεσολογγιοῦ. Ιδοὺ αὐτό:

Καὶ τὸ τριφύλλι ἔχόρτασε καὶ τὸ περιπλόκαδι,
Κι ἔχορενε κι ἐβέλαιξε στὸ φουντωτὸ λιβάδι.

Όμοίως, τὸ 45 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος παρασταίνει τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἔχθρου:

Τόσ' ἄστρα δὲν ἐγνώρισεν ὁ τρίσβαθος αἰθέρας,
ποὺ ἔχει τὸ ἴδιο νόημα μὲ τὸ δεύτερο στίχο τοῦ 2 ἀποσπάσματος:

Κι δο' ἄνθια βγαίνουν καὶ καρποὶ τόσ' ἄρματα σὲ κλειοῦνε.

Ο στίχος αὐτός, πιθανώτατα, ἀν δὲν εἶναι παραλλαγή, θάναι συνέχεια καὶ ἐπίταση τῆς παρομοιώσεως τοῦ ἄλλου.

Καὶ τώρα θὰ μὲ ρωτήσετε: ὁ τέταρτος καὶ πέμπτος στίχος τοῦ 2 ἀποσπάσματος, ἀφοῦ δὲν ἀναφέρονται στὸ κοπάδι τὰ πρόσωπα, σὲ τὶ ἀναφέρονται; Κατὰ τὴ γνώμη μας στὸ φεγγάρι, καὶ ἀνήκουν στὸ μέρος τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ὁ ἀλαφροῖσκιωτος διηγιέται τὸ τὶ εἰδε μέσα στὴ λίμνη. Ο ποιητὴς στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκολουθώντας τὴν τέχνη τοῦ Δάντε νὰ δίνῃ φυσικότητα στὰ ὑπερφυσικά, παρασταίνει πώς ἡ κόρη ἐβγῆκε μὲς ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ ποὺ ἔπεφτε στὴ λίμνη, καὶ τὸ ὅποιο φῶς σὲ κεῖνο τὸ σημεῖο, πρὶν ἐμφανιστῇ τὸ ὑπερφυσικὸ πρόσωπο, ἀρχισε νὰ τυλίγεται συχνὰ σὲ κάτι ἀτάραχο καὶ ν' ἀνακατώνεται μονάχο του.

Γύρου σὲ κάτι ἀτάραχο, π' ἀστρίζει μὲς στὴ λίμνη,
Μονάχο ἀνακατώθηκε τὸ στόχηγγυλὸ φεγγάρι,
Κι ὅμορφη βγαίνει πορασιὰ ντυμένη μὲ τὸ φῶς του.

Καὶ στὶς παραλλαγές:

Στὴ λίμνη πλεῖ κάτι λευκὸ διπλώντας τὸ φεγγάρι.

ἢ

Κάτι λευκὸ κι ἀτάραχο τυλίζει τὸ φεγγάρι.

ἢ:

Ἐκεῖ ποὺ ἡ λίμνη φουύσκωσε στὸ στρογγυλὸ φεγγάρι,
Συχνὰ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ κάτι λευκὸ τυλίζει
Κι ἐβγῆκε κόρη θεϊκὰ κι φεγγαροντυμένη.

ἢ:

Σὲ κάτι ἀπάνου ἀτάραχο π' ἀστρίζει μὲς στὴ λίμνη,
Ἐσυγνανακατώθηκε τὸ στρογγυλὸ φεγγάρι.

π. λ. π.

Δὲ λέει ἀπλῶς πώς ἐπαρουσιάστηκε μιὰ κόρη λευκοντυμένη, μὰ θέλει νὰ ὑποβάλῃ καὶ στὸν ἀναγνώστη, μὲ τὰ ἀπλούστερα θέσματα

μέσα, τὴν παραίσθηση τοῦ ἀλαφροῖσκιωτου. Στὴν προσπάθειαν αὐτὴν ἐμεῖς νομίζουμε πῶς ἀνήκουν καὶ οἱ δύο στίχοι τοῦ 2 ἀποσπάσματος γιὰ τὸ δόποιο κάποια λόγο, καὶ οἱ δόποιοι δὲν εἶναι παρὰ κάποια δοκιμὴ γιὰ νὰ δοθῇ φυσικότητα στὴν ὑπερφυσικὴν ἐμφάνιση.

Στὴν ἀφήγηση τοῦ ἀλαφροῖσκιωτου ἀνήκουν ἀκόμη τὸ 25 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, ὃπου περιγράφεται ἡ ὑπερφυσικὴ ἐμφάνιση τῆς κόρης:

‘Η ὄψη ἐμπρός μου φαίνεται, καὶ μὲς στὴ θάλασσα ὅχι
“Ομορφη” ως εἶναι τ’ ὄνειρο μ’ ὅλα τὰ μάγια πᾶχει.

Καθὼς καὶ τὸ 26 τοῦ ἵδιου σχεδιάσματος, ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἵδιο ὑπερφυσικὸ πρόσωπο :

Χρυσὸς ὄνειρο ἡθέλησε τὸ πέλαγον ν’ ἀφήσῃ,
Τὸ πέλαγο ποὺ πάτουνε χωρὶς νὰ τὸ συγχίσῃ.

Καθὼς καὶ τὸ 27 τοῦ ἵδιου σχεδιάσματος:

Κ’ ἔφυγε τὸ χρυσὸς ὄνειρο ως φεύγουν ὅλα τὰλλα.

Στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ποιήματος ὑποθέτω πῶς ἀνήκουν καὶ τὰ 22 καὶ 23 ἀποσπάσματα, στὰ δόποια περιγράφεται τὸ ἀνοιξιάτικο ἄνθισμα, καὶ ὑποθέτω αὐτό, γιατὶ σ’ ὅλο τὸ ἄλλο μέρος τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων», δὲ δίνεται ἀφορμὴ γιὰ περιγραφὴ εὐχάριστων εἰκόνων. Τὰ φριχτὰ γεγονότα, τόσο πρίν, δοῦ καὶ ἀργότερα, ἀκολουθοῦν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο μὲν γοργότητα.

Τὸ τραγοῦνδι τοῦ Ἀπρίλη, ἀρτιώτερο κάπως σώζεται στὸ 6 καὶ 7 ἀπόσπασμα τοῦ Γ’. σχεδιάσματος, ὃπου ἔχει καὶ τὴν ἐπιγραφὴν «Ο Πειρασμός». Ομως ὁ τίτλος αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ πῶς ἀνήκει στὸ κείμενο, εἶναι ἀπλῶς σὰ σημείωση, ποὺ δὲ ποιητὴς τὴν ἐτοποθέτησεν ἐκεῖ γιὰ νὰ θυμάται κάποια του σύλληψη, δοῦ νὰ τὴν ἔχτελέσῃ. Καὶ τοῦτο γιατὶ ὁ πειρασμὸς παρουσιάζεται πολλὲς φροδὲς στοὺς πολιορκημένους· πότε σὰ μυρωδιὰ τῶν φαγητῶν, ποὺ φέρνει ὁ ἀγέρας ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν ἔχθρῶν, πότε στὰ δάκρυα τῶν γυναικῶν, πότε στὸ πνεῦμα τῆς Μάρθας. κ.λ.π. κ.λ.π.

Ἐτσι ἐγιόρταζαν τὴν ἀνοιξη στὸ Μεσολόγγι, ἐγκαρδιωμένοι ἀπὸ τὸ φτάσιμο τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ὃταν κάποιος ἀγγελιοφόρος εἰδοποίησε κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς πῶς δὲ ἔχθρικὸς στόλος ἐμείνε νικητὴς καὶ πλησιάζει στὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ. Ο ἀρχηγὸς ἔδιάταξε ἀμέσως τὸ σαλπιστὴ νὰ σημάνῃ νὰ πάφουν τὰ τραγούδια, μήπως καὶ κάμη μεγάλην ἐντύπωση ἡ κακὴ εἴδηση στοὺς χαρούμενους πολιορκημένους, καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς σὲ συμβούλιο γιὰ νὰ σκεφτοῦν τὶ τοὺς ἀπόμενε ἀκόμη νὰ πράξουν.

³ Απὸ τὸ μέρος αὐτὸν τοῦ ποιήματος σώζεται μονάχα ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρονται στὸ Σουλιώτη σαλπιστῆ, τοῦ δοπίου τὸ ἀδύνατο σάλπισμα περιπαίζει δὲ Ἀράπης, καὶ περιγράφεται στὸ 3 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος. Αὐτὸν πρέπει ν' ἀκολουθῇ κατὰ σειρὰ τὰ προηγούμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἴδιου σχεδιάσματος ποὺ ἀναφέρομε.

Μόλις ἔπαψε δὲ Ἀράπης νὰ σημαίνῃ, ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο ἀκούστηκαν ἀλαλαγμοί, καὶ οἱ πολιορκημένοι ἔπληροφορούνταν ἀπὸ τὴν τάμπια τους πὼς δὲ ἐχθρικὸς στόλος ἔμπαινε νικητής.

Τὸ σχετικὸ μέρος στέκεται ἀστιχούργητο καὶ περιλαβαίνεται στὸ 4 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος. Μὰ στὰ σκόρπια ἀποσπάσματα ἀναφέρονται μερικὰ ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτὸν τὸ μέρος τοῦ ποιήματος. Τέτοια εἰναι τὸ 53, ποὺ περιγράφει πὼς ἔμπηκε δὲ ἐχθρικὸς στόλος :

Μὲ φουσκωμένα τὰ πανιὰ περίφανα καὶ ὡραῖα.

Ομοίως τὸ 46 ποὺ εἰκονίζει τὴν Ἐλπίδα τῶν πολιορκημένων ποὺ πρόσμεναν νὰ φανῇ δὲ Ἑλληνικὸς στόλος, καὶ ἡ δοπία ἔχει :

Τὰ χρυσοπεράσινα φτερὰ γεμάτα λουλουδάκια.

Ομοίως τὸ 60, ποὺ παρασταίνει τὸν πόθο τῶν ποληορκιμένων ποὺ εἴχαν νὰ ιδοῦν τὸν ἐρχομό τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ εὔχονται δὲ δρᾶστοντας :

Νὰ θόλωνε στὰ μάτια τους μὲ κάτι ποὺ προβαίνει.

Ομοίως τὸ 55, ποὺ παραβάλλει τὴν βοή, ποὺ σηκώθηκε ἀπὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο μόλις φάνηκε δὲ Τουρκοαλβανικὸς στόλος, μὲ τὸν ἄνεμο :

Οπου περνάει τὸ πέλαγο καὶ κόβεται στὸ βράχο.

Απελπισμένοι πιά, καὶ βλέποντας πὼς εἴταν ἀδύνατο νὰ ἔξακολουθήσουν τὴν ἄμυνα, ἐσυγκεντρώθηκαν οἱ ἀρχηγοὶ σὲ συμβούλιο. Ἐκεῖ ἀποφάσισαν, σύμφωνα μὲ δσα μᾶς βεβαιώνονται ἀπὸ τὴν ἴστορία, νὰ στείλουν δυὸ ἀλβανόφωνους πολεμιστάδες καὶ ντυμένους ἀλβανικά, πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς ποὺ ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι καὶ στὴ θέση τοῦ Πλάτανου τῶν Κραβάρων, καὶ νὰ τοὺς εἰδοποιήσουν πὼς τὶς 10 τοῦ Ἀπούλη, κατὰ τὰ ξημερώματα, θάκαναν ἔξοδο καὶ νὰ τοὺς ζητήσουν τὴν σύνδρομή τους.

Απὸ τὸ μέρος αὐτὸν δὲ σώζεται μήτε στίχος. Σώζεται ὅμως ἔνα συμβάν ποὺ ἔγινε ἀκριβῶς ἀμέσως ὕστερος ἀπὸ τὸ συμβούλιο.

Ἐνῶ ἔμειναν οἱ πολέμαρχοι σιωπηλοὶ καὶ σκεφτικοὶ ὕστερος ἀπὸ τὸ συμβούλιο, ἔνας ἀπ' αὐτούς, θυμούμενος πὼς σ' ἐκεῖνο τὸ

μέρος τούχε διαβάσει ἡ ἀγαπημένη του ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες τὸν ἀντίλαλο τῆς δόξας του κατὰ τὴν εὐτυχισμένη ἔποχή, καὶ θυμού-μενος τώρα πὼς κ' ἐκείνη εἴταν πιὰ πεθαμένη, καὶ ἡ δόξα του χωρὶς σημασία γιὰ τὴν τύχη τῆς πατούδας του καὶ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν πολιορκημένων ἐσυγκινήθηκε τόσο, ποὺ γιὰ νὰ κρύψῃ τὴ συγκίνησή του ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ μέρος ποὺ ἔμενε κ' ἐστεκε κοιτάζοντας πρὸς τὴν ἀντίθετη διεύθυνση:

Μακριὰ ἀπ' ὅπου ἦτο ἀντίστροφος κι ἀκίνητος ἐστήθη.

κ.λ.π.

Τὸ συγκινητικὸ αὐτὸ ἐπεισόδιο περιγράφεται στὸ 6 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος.

"Εστάλθηκαν οἱ ἀποσταλμένοι πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς ποὺ ἔμεναν στὸν πλάτανο, καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα ὁ πολεμάρχος πούχε ἀπομακρυνθῆ συγκινημένος ἀπὸ τὸ συμβούλιο, ἐσυνάντησε κάποιο συνάδελφό του καὶ ἀδελφοποιτό, ποὺ εἴταν χαρούμενος, καὶ τὸν ἐρώτησε τὴν αἰτία τῆς χαρᾶς του. "Ἐκεῖνος τοῦ ἔξιστόρησε τὴν ἀγαθὴν ἐντύπωση ποὺ τάκαμαν οἱ γυναικες τὸ περασμένο βράδι, ὅταν μὲ θαυμασμὸ εἴδε τὴν ἀντοχὴ τους. Καὶ διηγέται τὰ ὅσα εἶδε καὶ ἀκουσε ἀπὸ κείνες στὸ συνάδελφό του." Οταν ἐτέλειωσεν ἐρώτησε κι αὐτὸς τὸ συνάδελφό του νὰ τοῦ πῇ γιατὶ ἔχθες, ἐπειτα ἀπὸ τὸ συμβούλιο ἀπομακρύνθηκε συγκινημένος ὁ ἄλλος, μὲ τὰ δάκρυα στὰ μάτια, τοῦ εἴπε τὴν αἰτία.

Τὸ σχετικὸ ἐπεισόδιο περιγράφεται, ἄλλο στιχουργημένο κι ἄλλο ἀστιχούργητο στὸ 7 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος καὶ ἀκολουθεῖ κατὰ σειρὰ τὰ προηγούμενα ποὺ ἀναφέραμε.

Στὸ ἕδιο ἐπεισόδιο, καὶ στὸ σημεῖο ποὺ ἀπαντάει ὁ ἄλλος πολεμάρχος καὶ λέει τὴν αἰτία ποὺ ἀπομακρύνθηκε συγκινημένος ἀπὸ τὸ συμβούλιο, ἀνήκει κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ τὸ 30 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος :

Τοῦ πόνου ἐστρέψαν οἱ πηγὲς ἀπὸ τὸ σωθικό μου,

"Ἐστρώσε ὁ νοῦς κι ἀνέβηκα πάλι στὸν ἑαυτό μου.

"Οπου ἐπαναλαβάίνει τὰ ὅσα αἰστάνθηκε κ' ἐσκέφτηκε τὴν προηγούμενην ἡμέρα, ποὺ συνερχόμενος ἀπὸ τὴ συγκίνησή του εἴπε :

"Αμε χρυσόνειρο καὶ σὺ μὲ τὴ σαβανωμένη.

"Ἐδῶ 'ναι χρεία νὰ κατεβῶ, νὰ σφίξω τὸ σπαθί μου.

κ.λ.π.

‘Ομοίως στὸ ἵδιο ἐπεισόδιο πιθανώτατα ἀνήκει καὶ τὸ 31 καὶ 37 ἀποσπάσματα τοῦ Β' σχεδιάσματος, ὅπου ὁ πολεμάρχος θυμᾶται μὲ πόνο τὴν προηγούμενη θέση τοῦ σπιτιοῦ του καὶ τὴν τωρινή του κατάσταση :

Τὸ γλυκὸ σπίτι τῆς ζωῆς ποῦχε χαρὰ καὶ δόξα,
‘Οποῖν’ ἐρμά καὶ σκοτεινὰ καὶ τοῦ θαγάτου σπίτι.

Οἱ δυὸι αὐτοὶ στίχοι, θρίσκονται χωρισμένοι μέσα στὸ ἀποσπάσματα, ὁ ἔνας σὰν 31 καὶ ὁ ἄλλος σὰν 37, ὅμως ἡ σχέση καὶ ἡ συνέχεια τοῦ νοήματός τους εἶναι φανερή, ὁ ἔνας ἡ ἀντίθεση τοῦ ἄλλου καὶ ἀν̄ ὑποτεθῆ πώς δὲν ἀνήκουν στὸ ἀναφερόμενο ἐπεισόδιο, οἱ δυὸι αὐτοὶ στίχοι πρέπει νὰ τοποθετοῦνται ὁ ἔνας σιμά μὲ τὸν ἄλλο.

Τῷρα οἱ πολιορκημένοι περιμένουν τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀποσταλμένων γιὰ νὰ ἴδοντι τὴν ἀπάντηση ποὺ τοὺς στέλνουν οἱ ἔω ἀρχηγοί. Στὸ διάστημα⁷ αὐτὸ ο φαντάζομαι πὼς λαβαίνει εὐκαιρία δι ποιητὴς νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ του στὴν ἴδιωτικὴ ζωὴ τῶν πολιορκημένων, καὶ νὰ μᾶς παραστήσῃ ἐντονώτερα τὰ έάσανά τους καὶ τὴν ψυχικὴν ἀντοχὴν τους.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ποιήματος φαντάζομαι πὼς ἀνήκει καὶ τὸ σωζόμενο μέρος ποὺ ἀναφέρονται στὴν δρφανή, τῆς ὅποια ἐσκοτώθηκε ὁ ἀγαπημένος. Καὶ φαντάζομαι πὼς ἀνήκει στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ποιήματος τὸ ἀναφερόμενο ἐπεισόδιο, γιατὶ ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ἀρρώστησε βαρειά, ἵσαμε ν' ἀναρρώσῃ, πάντα θὰ χρειάστηκαν κάποιες μέρες. Τὸ σχετικὸ μέρος περιγράφεται στὸ 8 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος.

‘Η νέα ἀκόμη εἶναι ἀρρωστη καὶ τὴν περιστοιχίζουν οἱ γυναῖκες ποὺ τὴν περιποιοῦνται. Σ' αὐτὲς ἡ κόρη διηγιέται ἔνα δνειρὸ ποὺ εἴδε, πὼς κάποιος ἄγγελος τῆς ἔδωσε στὸν ὑπνο τὰ φτερά του καὶ λέγοντας τὸ δνειρὸ ἐνθουσιάζεται καὶ λέει πὼς τὰ φτερά θὰ τάθελε νὰ τῆς τᾶδινε πραγματικά, ὅχι ὅμως γιὰ νὰ φύγῃ καὶ νὰ παρατήσῃ μέσα στὴ δυστυχία τὶς γυναῖκες ποὺ τὴν φρόντιζαν κατὰ τὴν ἀρρώστια τῆς, καὶ τὶς ὅποιες ἀκούνσε τότες συχνὰ νὰ μιλοῦν γι αὐτὴ μὲ λατρεία καὶ τὶς ὅποιες αὐτὴ ἀγαποῦσε, μὰ γιὰ νὰ τὰ κρατῇ κλεισμένα καὶ νὰ κάθεται κοντά τους.

Οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι τοῦ ἀποσπάσματος ἀναφέρονται στὸν ἀγαπημένο τῆς πολεμάρχο, τοῦ ὅποίου ζωγραφίζει ἡ ἴδια τὴ λεβεντιά:

Τὸ στραβὸ φέσι στὸ χορὸ τ' ἄνθια στ' αὐτὶ στολίζει,

Τὰ μάτια δείχνουν ἔφωτα γιὰ τὸν ἀπάνου κόσμο,
Καὶ στὴ θωριά του εἶναι ὅμορφο τὸ φῶς καὶ μαγεμένο.

Γιὰ τὴν ὁρθὴν κατανόηση τῶν στίχων αὐτῶν ὁ ἀναγνώστης μας ἀς προσέξῃ καὶ τὶς παραλλαγές. Ἐπιβοηθητικὰ μόνο σημειώνομε πῶς, ἀπάνου κόσμος ὁνομάζεται ὅχι ἐτοῦτος σχετικὰ μὲ τὸν κάτω κόσμο, τὸν Ἀδη, μὰ ὁ οὐρανίος κόσμος ὁ παραδεισιακός, σχετικὰ μὲ τοῦτον. Ὁμοίως, μὲς στὴ θωριά του ὁ ἀναγνώστης μας πρέπει νὰ ἔννοησῃ τὸ πρόσωπο τοῦ νέου. Καὶ τότες τὸ ὅλο νόημα εἶναι τὸ ἀκόλουθο: ἐνῶ τὰ μάτια του δείχνουν ἔφωτα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ὅχι πρὸς τὰ ἐπίγεια, τὸ φῶς ἐπάνω στὴν ὄψη του εἶναι ὠραῖο καὶ μαγεμένο.

Ἄπὸ δύο στίχους ποὺ βρίσκονται ἀνάμεσα στὶς παραλλαγὲς τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ τοῦ Γ' σχεδιάσματος, βλέπουμε πῶς τὸ σχετικὸ ἐπεισόδιο εἶχε ὁ ποιητὴς ἐπεξεργαστεῖ καὶ στὸ Β' σχεδιάσμα. Ἰδοὺ αὐτοί:

"Ἐσπρωξ" ἀπόφει κατὰ σᾶς τὰ χέρια πονχαν θέρμη·
Παρηγορά, καλές πνοές, στὴ μαύρη νύχτα κι' ἔρμη.

Καὶ στὸ ἵδιο ἐπεισόδιο ἀνήκει τὸ 59 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος.:

Καὶ τές ἀτάραγες πνοὲς τές πολυαγαπημένες.

"Οπου ἀτάραγες πνοὲς δνομάζονται ἀπὸ τὴν ἄρρωστη κόρη οἱ γυναῖκες ποὺ τὴν παράστεκαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἥρειᾶς της ἀρρώστιας.

Ὁμοίως, στὸ ἵδιο ἐπεισόδιο ὑποθέτουμε πώς ἀνήκει καὶ τὸ 20 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος:

Στὸν ὑπὸ της μουρμούριζε τὴν κλάφα τῆς τρυγόνας.

"Οπου ἀναφέρονται στὸν πόνο ποὺ προξένησε στὴ νέα ὁ θάνατος τοῦ ἀγαπημένου της.

Τὸ 9 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος, δὲν ἀποτελεῖ ἱδιαίτερο μέρος τοῦ ποιήματος, γιατὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στίχους ποὺ δὲν ἔχουν καμιαὶ σχέση μεταξύ τους, ὅπως ἐδείξαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο.

Τὸ 10 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος ἀναφέρονται σὲ γυγαίκιο πρόσωπο, ποὺ δὲν εἶναι τὸ ἵδιο μὲ τὴν ἄρρωστη κόρη, οὔτε ἀνήκει στὸ ἵδιο ἐπεισόδιο, γιατὶ ἐνῶ ἔκει τὰ πρόσωπα μιλοῦν σὲ πρῶτο πρόσωπο, ἔδω μιλοῦν σὲ τρίτο.

Τὸ τρίτο λοιπὸν πρόσωπο, διηγείται σὲ κάποιο ἄλλο τὶ τοῦ

είπε ή παράξενη τοῦ κόσμου ταξιδεύτρα. Ἀπὸ τὰ δοῦ αἱναφέρονται στὸ ἀπόσπασμ⁷ αὐτό, φαίνεται πώς ἡ γυναικα αὐτὴ εἶναι κάποιο διανοούμενο πρόσωπο, καὶ δὲ θὰ ἐλανθάναμε ἂν ἐλέγαμε πώς αὐτὴ εἶναι ἡ Μάρθα. Θὰ ἔξετάσουμε.

Τὸ τρίτο λοιπὸν πρόσωπο τὴν δονομᾶζει παράξενη τοῦ κόσμου ταξιδεύτρα. Καὶ ὑποψιάζομαι πώς στὸ ἵδιο ἐπεισόδιο ἀνήκει τὸ ἀπόσπασμα 48 τοῦ Β' σχεδιάσματος:

Γιὰ νὰ μοῦ ἔμεντηρεντῇ τὰ αἰνίγματα τὰ θεῖα.

“Οπου τὸ διηγούμενο πρόσωπο, πιθανώτατα, λέει τὴν αἰτία ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ πάῃ νὰ συναντήσῃ τὴν παράξενη τοῦ κόσμου ταξιδεύτρα.

“Ομοίως στὸ ἵδιο πιθανώτατα ἐπεισόδιο ἀνήκει τὸ 54 ἀπόσπασμα:

Πολλοὶ ν' οἱ δρόμοι πῶχει ὁ νοῦς.

“Οπου τὸ πνευματικὸ του περιεχόμενο δείχτει μεγάλη συγγένεα μὲ τὸ ἀναφερόμενο ἐπεισόδιο.

“Ομοίως τὸ 50 ἀπόσπασμα:

Μὲσ στ' Ἀγιο Βῆμα τῆς ψυχῆς

ἀναμφιβόλως εἶναι παραλλαγὴ τοῦ πρώτου ἡμίστιχου τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ ἔξεταζόμενου ἀποσπάσματος:

Στὸ περιβόλι τῆς ψυχῆς τὸ μοσχαναθρεμένο.

“Οπου τὸ Ἀγιο Βῆμα, ἔγινε περιβόλι.

Καὶ δομοίως, τὸ 61 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος:

Κ' ἐπότισέ μου τὴν ψυχὴ κ' ἔχόρτασεν ἀμέσως.

ἀνήκει στὸ ἵδιο ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος, καὶ εἶναι καθαρὰ συνέχειά του.

“Ἡ παράξενη τοῦ κόσμου ταξιδεύτρα, λέει στὸ πρόσωπο ποὺ πῆγε νὰ τὴν ρωτήσῃ γιὰ τὰ αἰνίγματα τὰ θεῖα:

Κόψ' τὸ νερὸ στὴ μάννα του, μπάστο στὸ περιβόλι,

Στὸ περιβόλι τῆς ψυχῆς τὸ μοσχαναθρεμένο.

Καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ διηγιέται τὸ τί τοῦ εἴπε ἡ γυναικα ἐκείνη προσθέτει:

Κ' ἐπότισέ μου τὴν ψυχὴ κ' ἔχόρτασεν ἀμέσως.

Δηλαδή, τὰ δοῦ τοῦ εἴπε γιὰ τὰ θεῖα αἰνίγματα, εἴταν τόσο πειστικά, ὥστε ἡ ψυχὴ του ἔχόρτασεν ἀμέσως ἀπὸ τὴ θείαν

ἀλήθεια.

Καὶ τώρα ἂς δοῦμε ποιὲς πληροφορίες μᾶς δίνει δ ὩΙ. Πολυλᾶς γιὰ τὴ Μάρθα. Γράφει στὰ προλεγόμενα τῶν ποιημάτων τοῦ Δ. Σολωμοῦ: «..... καὶ ὡς κορυφὴ τοῦ ἥθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου ἐφαίνετο εἰς τὸ ποίημα μία τῶν γυναικῶν, τῆς ὅποίας ὁ ποιητὴς ἔδινε ἔνα πνεῦμα φιλέσενο, διψασμένο νὰ ἔννοιήσῃ τι ἀπὸ τὰ μυστήρια τοῦ παντός. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μυστικὴ διάθεση τῆς γυναικὸς πιάνεται ὁ Πειρασμὸς ὅπως τὴν κάμη καὶ ξεκλίνῃ ἀπὸ τὴ θέσι, εἰς τὴν ὅποιαν αὐτὴν ὑψώθηκε καὶ βασιέται μὲ τοὺς ἄλλους ἀγωνιστάδες. Ἐνῷ, εἰς ταῖς ὑστεριναῖς ὧδαις, ἢ γυναικες κάθονται περίλυπταις, καὶ σιωπηλαῖς, ξάφνους ἡ Μάρθα σκάει στὰ γέλια. Τότε μιὰ ἄλλη τῆς λέει: «Τὶ κάνεις ὡς καρδιογνῶστρα; ἐσύ, ὅπου δὲν σὲ εἴδαμε νὰ καλοκαρδίζεσαι οὕτε εἰς τὸν καιρὸ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς δόξας, τώρα γελᾶς ἐνῷ ἔχάσαμε τὰ πάντα;» Καὶ ἡ Μάρθα: «Εἰς ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἐπαρούσιαστηκε εἰς τὸ πνεῦμά μου ὁ Πειρασμός, καὶ μοῦ ἔταξε νάμοῦ ξεσκεπάση τὰ ἀπειρα μυστήρια τῆς πλάστης, ἀν ἐγὼ ἔστεργα ν' ἀφήσω τοῦτο τὸ χῶμα. Τοῦτο ἔκανε ὁ Πειρασμός, κ' ἐγὼ ἐκδίκηση τοῦ πῆρα». Καὶ γιὰ τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ποιήματος προσθέτει τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος τοῦ ποιήματος δὲν ὑπάρχει ὅχι στίχος, ἀλλ' οὔτε ἡ παραμικρὴ νύξις, εἰς τὰ ενδισκόμενα χειρόγραφα. Καὶ ὅμως ὁ ποιητὴς τὸ θεωροῦσε ὡς ἔνα ἀπὸ τὰ δλίγα, ὡς ἔλεγε, ὅπου εἶχε πιτύχει τὴν ἔννοια τῆς τέχνης του. Ἐκ μνήμης ἀνάφερα τὸ νοημα αὐτοῦ τοῦ χωρίου καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔνθυμοῦμαι ἀκριβῶς τὴ φράση, δὲν ἐτόλμησα νὰ τὸ διάλογο μέσα στὸ ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος».

Ἄπὸ ὅσα λοιπὸν μᾶς σημειώνει δ ὩΙ. Πολυλᾶς, πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ φυμπεράνουμε πώς ἡ παράξενη τοῦ κόσμου ταξιδεύτρα εἶναι ἡ Ἰδιαὶ ἡ Μάρθα.

Ὦς τόσο εἶχαν γυρίσει οἱ ἀποσταλμένοι πούχαν στείλει, κ' ἔφερον τὴν εἰδηση πώς οἱ ἔξω ἀρχηγοὶ θὰ χτυποῦσαν τὴν δρισμένην ἡμέρα ἡ καὶ ὡρα τὸν ἔχθρο, καὶ θάφερον μάλιστα καὶ ζῶα γιὰ νὰ μεταφέρουν τοὺς πληγωμένους καὶ τοὺς ἀρρωστούς.

Τότες ἀρχισαν οἱ προετοιμασίες γιὰ τὴν ἔξοδο, ἡ ὅποια γι αὐτοὺς εἴταν πιά:

‘Ολίγο φῶς καὶ μακυφρὸ σὲ μέγα σκότος κ' ἔρμο,
Φῶς ποὺ πατεῖ χαφούμενο τὸν “Ἄδη καὶ τὸ Χάρο.

Οἱ δυὸ αὐτοὶ στίχοι βρίσκονται χωρισμένοι, ὁ ἔνας ἀποτελεῖ τὸ 41 ἀπόσπασμα καὶ ὁ ἄλλος τὸ 44 τοῦ Β' σχεδιάσματος ὅμως ἡ στενὴ σχέση τους εἶναι φανερὴ ὅσο καὶ τὸ φῶς γιὰ τὸ δρόπο

διμιλοῦν. Καὶ οἱ δυὸς αὐτοὶ στίχοι ἀναφέρονται στὴν ἐλπίδα τῆς ἔξόδου ποὺ ἀπόμενε πιὰ στοὺς πολιορκημένους, καὶ τὴν ὅποιαν παραβάλλουν μὲ δλίγο φῶς καὶ μακρυνὸ μέσα στὸ μέγα κ' ἔρημο σκοτάδι, τὸ ὅποιο ὄμως ἐνικοῦσε χαρούμενο καὶ τὸν "Ἄδη καὶ τὸ Χάρο.

*Ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ τοῦ ποήματος δὲ σώζεται παρὰ ἔνα μικρὸ μέρος, ὃπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ κάψιμο τὸν κρεβατιῶν ἀπὸ τὶς γυναῖκες· τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα εἶναι τὸ 12 τοῦ Γ' σχεδιάσματος.

*Αφοῦ ἔκαψαν τὰ κρεβάτια καὶ ὅσα πράματα εἴταν πιὰ ἄχρηστα, γιατὶ δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ τὰ πάρουν μαζί τους, ἐπήγαν οἱ γυναῖκες κ' εὑρῆκαν κάποιον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τὸν παρακάλεσαν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ κάμουν τὴν ὑστερη δέηση μαζί μὲ τοὺς ἄντρες μέσα στὸ σπήλαιο.

Τὸ σχετικὸ μέρος περιγράφεται στὸ 10 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος.

Ἡ ἀδεια τοὺς ἐδόθηκε καὶ τὸ βράδυ ἐμαζεύτηκαν ὅλοι στὸ σπήλαιο γιὰ τὴν ὀληνύχτια δέηση.

Τὸ σχετικὸ μέρος περιγράφεται στὸ 9 τοῦ Β' σχεδιάσματος.

*Ομως οἱ γυναῖκες τὴν ὥρα τῆς δέησης δειλιάζουν καὶ κλαῖνε κι αὐτὸ ἐπηρεάζει καὶ τοὺς ἄντρες.

Τὸ σχετικὸ μέρος ὑπονοεῖται ἀπὸ τὸ 11 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος.

Τέλος, ἔφτασε ἡ διορισμένη ὥρα, ποὺ οἱ πολιορκημένοι ἀρχισαν ν' ἀποχαιρετοῦν τὸ πατρικὸ ἔδαφος καὶ νὰ ἔγαίνουν ἔξω ἀπὸ τὴν τάφρο καὶ ἀπὸ τὰ τείχη, γιὰ νᾶναι ἔτοιμοι νὰ χουμήσουν. Ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους, ὄμως, πολλοὶ ἔμειναν μέσα, εἵτε γιατ' εἴταν πληγωμένοι, ἢ γέροι, ἢ ἀρρωστοί καὶ δὲ θὰ μποροῦσαν ν' ἀνθέξουν, εἵτε γιατὶ δὲν ἦθελαν ν' ἀφῆσουν τὴν πατρίδα τους κ' ἐπροτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν στὰ σπίτια τους παρὰ στὶς ἔρημιές. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑποθέτουμε ἀνήκει τὸ 11 ἀπόσπασμα τοῦ Γ' σχεδιάσματος ὃπου μιὰ γρηὰ σκέφτεται τὸ θάνατο μὲ τὴ χαρὰ ποὺ τὸ πουλάκι χαιρετάει τὴ σκιάσμένη φυλλωσιά, ὅταν εἶναι κονρασμένο ἀπὸ μακρυνὸ ταξεῖδι, καὶ τὸ καίει ἡ φλόγα τοῦ καλοκαιριοῦ.

"Οσοι ὄμως θᾶκαναν τὸ γιουροῦσι, ἀφοῦ ἀποχαιρέτησαν τὸν τόπο τους ἔβγῆκαν ἔξω ἀπὸ τὴν τάφρο:

Πῶφαγε κόκκαλο πολὺ τοῦ Τούρκου καὶ τ' Ἀράτη,
καὶ περίμεναν νὰ φωτίσῃ γιὰ νὰ χουμήσουν.

Τὸ μέρος αὐτό, καθὼς καὶ τὸ γιουροῦσι, ἀναφέρονται στὸ 13 τοῦ Γ' σχεδιάσματος καὶ στὸ 13 τοῦ Β' σχεδιάσματος, γιὰ τὸ ὅποιο

πρέπει νὰ προσθέσουμε πῶς δὲν ἀποτελοῦν συνέχειαν οἱ λίγοι του στίχοι.

Στὸ μέρος ποὺ περιγραφότονε ἡ προετοιμασία, ἀνήκουν οἱ τέσσεροι πρῶτοι στίχοι, χωρὶς ν' ἀποτελοῦν κι αὐτὸὶ συνέχεια. Οἱ ἔξι τελευταῖοι, εἶναι ἀκριβῶς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰδιος ὁ ποιητὴς σ' ἔνα του στοχασμό. Γράφει: «Τὸ νόημα εἶναι πάντα τὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος, ὅπου εἶναι ἡ λέξις αἴματο τσακισμένα». Καὶ ἡ λέξη αὐτῆ, παραστατικώτερη στὰ συνθετικά της σώζεται τροποποιημένη σὲ ματοκυλισμένα ὅπου εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ ποιήματος:

Τὰ γόνατα καὶ τὰ σπαθιά τὰ ματοκυλισμένα.

Στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ποιήματος, πιθανότατα, ἀνήκει καὶ τὸ ἀπόσπασμα 43:

Σὲ βυθὸ πέφτει ἀπὸ βυθὸ ὡς ποὺ δὲν εἴταν ἄλλος
Ἐκεῖνος ἐβγῆκε ἀνίκητος. . . .

“Οπου ἀναφέρνεται σὲ κάποιον ποὺ πέρασε τοὺς διάφορους λάκκους ποὺ εἶχαν σχηματιστεῖ ἔξι ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὰ πολεμικὰ ἔργα.

Στὸ Ἰδιο μέρος ἐνδέχεται ν' ἀνήκῃ καὶ τὸ 42 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, ὅπου ἀναφέρνεται στὴν δρμητικότητα τῶν πολιορκημένων:

Κι' ὅπου ἡ βουλὴ τους συφορὰ κι' ὅπου τὸ πόδι χάφος.

‘Ἀπὸ τὴ σειρὰ ποὺ ἀκολουθήσαμε ἔμειναν ἀκόμη ἀρκετὰ ἀποσπάσματα, τὰ δποῖα δὲν ἐμπόρεσμε μήτε μὲ πιθανότητα νὰ κατατάξουμε. ‘Απ' αὐτὰ τὰ 14 καὶ 24 ἀνήκουν στὸν »Κρητικὸ» καὶ ὅχι στοὺς «Ἐλεύθεροὺς Πολιορκημένοντος». ‘Ομοίως τὸ 36 ἀνήκει στὸν «Πόρφυρα» κι' εἶναι παραλλαγὴ δρισμένου στίχου του. Γι αὐτὸ δὲ θὰ κάμιουμε κανένα λόγον ἐδῶ.

Σὲ κάποιο ἐπεισόδιο Ἰδιωτικοῦ βίου ἀνήκουν τὰ 15, 16, 17, 18, 19, καὶ 28 ἀποσπάσματα. Τίποτας δμως θετικὸ δὲ μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε. Τ' ἀποσπάσματα εἶναι τ' ἀκόλουθα:

15

Ἐχεις ἔχεις ἡ Λανατολὴ κι' ὅσες εὐχές ἡ δύση.

Πρόκειται γιὰ τὰ καλημερίσματα καὶ τὰ καληνυχτίσματα ποὺ ἀνταλλάζουν ἀναμεταξύ τους οἱ ἀνθρωποι τὶς ὥρες ἐκεῖνες, μὲ τὴ συνάντησή τους καὶ μὲ τὸ χωρισμὸ τους.

16

Μ' ὅλον ποὺ τότ' ἀσάλευτος στὸ νοῦ μ' ὁ νιὸς ἐστήθη,

Κ' είχε τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι στῆθι.

"Ἐκφραση ἔρωτα ἀγνοῦ μὰ σφοδροῦ. Τὸ ἐπίθετο ἀσάλευτος εἶναι δηλωτικὸ τῆς ἐντάσεως. Στὸ νοῦ της είχε καρφωθεῖ ἡ ώραιά εἰκόνα τοῦ νέου.

17

Κι' ἄνθιζε μέσα μου ἡ ζωὴ μ' ὅλη τὰ πλούτια πῶχει.

"Ισως ἡ ἔδια ἡ νέα ἔξακολουθεῖ νὰ ἔξιμολογιέται τὸν ἀγνὸ μὰ σφοδρὸν ἔρωτά της.

18

Συγχὰ τὰ στήθια ἑκούρασα, ποτὲ τὴν καλωσύνη.

19

"Ο γυιώς σου κρίνος μὲ δροσιὰ φεγγαροστολισμένος.

"Ισως ἀνήκει στὴν ἔξιμολόγηση τῆς ἔδιας νέας. Καὶ ἐνδέχεται τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸν ὁ ἀφορᾶ τὴν ἔξιμολόγηση ποὺ κάνει τοῦ ἔρωτά της ἡ ὀρφανὴ κόρη, ὅταν ἐσκοτώθηκε ὁ ἀγαπημένος της." Ενδέχεται λέμε, γιατὶ δὲν ἔχουμε τίποτας θετικὸ γιὰ νὰ στηρίξουμε τὸ συμπέρασμά μας.

28

Εἴταν μὲ σένα τρεῖς χαρὲς στὴν πίκρα φυτῷμένες,

"Ομως γιὰ μένα στὴν χαρὰ τρεῖς πίκρες φιζωμένες.

Τὸ 21 καὶ 49 τοῦ Β' σχεδιάσματος ἀναφέρονται σὲ κάποιο πρόσωπο ποὺ ἐφέρθηκε προδοτικά.

21

"Ανάξιε δοῦλε τοῦ Χριστοῦ, κάτου τὰ γόνατά σου.

49

Σ' ἐλέγχ' ἡ πέτρα ποὺ κρατεῖς, καὶ κλεῖ φωνὴ καὶ αὐτήνη.

Οἱ δυὸι αὐτοὶ στίχοι, ἔχουν στενώτατη σχέση μεταξύ τους καὶ ὁ ἔνας πρέπει νὰ δημοσιεύεται κάτω ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Τὸ 33 ἀπόστασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος, ἀναφέρονται σὲ κάποιο πρόσωπο, ποὺ ἐκεῖνος ποὺ τὸ συναντάει τῶχε δεῖ πεθαμένο στὸν ὑπνὸ του:

Χαρὰ στὰ μάτια μου νὰ ιδῶ τὰ πολυαγαπημένα,
Ποὺ μῶδειξε σκληρὸ ὄνειρο στὸ σάβανο κλεισμένα.

Τὸ 34 περιέχει νόημα ἀκαθόριστο:

. Καὶ μετὰ βίας
Τὶ μῶστειλες, χρυσοπηγὴ τῆς Παντοδυναμίας;

Τὸ 39 ἀναφέρονται σὲ κάποιο παιδάκι ποὺ πέθανε προώρως.

Χθές πρωτοχάρηκε τὸ φῶς καὶ τὸν γλυκὸν ἀέρα.

Τὸ 32 ἐκφράζει τὸ μάταιο τοῦ παράπονου :

Παράπονο χαμός καιροῦ σ' ὅ,τι κανεὶς οὐ ἔν χάσῃ.

Τὸ 40 μένει ἀκαθόριστο :

Πάλι μοῦ ἔιπτασε τ' αὐτὴ γλυκεῖᾶς φωνῆς ἀγέρας,
Κ' ἔπλασε τ' ἄστρο τῆς νυχτὸς καὶ τ' ἄστρο τῆς ἡμέρας.

Τὸ 47 ἀναφέρεται σὲ κάποιο φυτὸ ποὺ τὰ φύλλα του ἔκρυθαν τὰ πολλά του λουλούδια :

Χάνονται τ' ἄνθια τὰ πολλά, πούχε ἀσπραμὲ τὰ φύλλα.

Τὸ 29 ἐκφράζει ἐγκώμιο σὲ κάποιο πολεμάρχο.

Ολοὶ σὰν ἔνας, ναί, χτυποῦν, ὅμως ἐσὺ σὰν ὅλους.

Τὸ 51 ἀναφέρεται σὲ κάποια γυναικα ποὺ ἐκφράζει τὴ σταθερότητά της πρὸς κάποιον πολεμάρχο :

Ἡ δύναμή σου πέλαγο, καὶ σ' ἡ θέλησή μου βράχος.

Τὸ 52 μένει ἀκαθόριστο :

Στὸν κόσμο τοῦτο χύνεται καὶ σ' ἄλλους κόσμους φθάνει.

Τὸ 57 ἀναφέρεται στὴ γῆ τοῦ Μεσολογγιοῦ :

Ω γῆ

Ο Οὐρανὸς σὲ προσκαλεῖ, καὶ ἡ Κόλαση βρυχᾶται.

Τὸ 58 ἀναφέρεται πιθανώτατα στὴ Μεγάλη Μητέρα. Γι αὐτὸν κάμουμε λόγο χαμηλότερα:

Καὶ μὲ τὸ φοῦχο ὀλόμαυρο σὰν τοῦ λαγοῦ τὸ αἷμα.

Τὸ 14 τοῦ Γ' σχεδιάσματος ποὺ εἶναι γνωστὴ ἡ θέση του μέσα στὸ ποίημα, μὰ δὲν ἀνήκει στὸ Γ' σχεδίασμα τὸ ἀπόσπασμ' αὐτό, γιατ' εἶναι γραμμένο σ' δχτασύλλαβο στίχο :

Τουφέκια Τούρκικα σπαθιά!

Τὸ ξεροκάλαμο περνᾶ.

Καὶ ἵσως ἀνήκει στὸ Α' σχεδίασμα, ποὺ πιθανῶς νὰ εἴται πολύμετρο. Ἐμεῖς ἔκει θὰ τὸ τοποθετήσουμε.

Τὸ 15 τοῦ Γ' σχεδιάσματος ἔχει συγγενικὸ νόημα πρὸς τὸ τελειταῖο ἀπόσπασμα τοῦ Α' σχεδιάσματος :

Καὶ ἡ μέρα προβαίνει,

Τὰ νέφια συντρίβει·

Νά, ἡ νύχτα ποὺ βγαίνει,

Κι ἀστέρι δὲν κρύβει.

Νόημα συγγενικὸ μὲ τὸ τέλος τοῦ τῆς «Νεκρικῆς Ὁδῆς» ποὺ
ἔγραψε ὁ Δ. Σολωμὸς στὸ θάνατο τοῦ ἀνεψιοῦ του:

· · · · · Στὸν ἀστράρη αἰθέρα,
Βασιλεύει γλαυκὴ σιγαλιά.

Μὲ τὸ ὅποιο θέλει νὰ τονίσῃ τὴν ἀναισθησία τῆς πλάσης πρὸς
τὰ δεινὰ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀπόσπασμα λοιπὸν αὐτό, ποὺ ἵσως
ἀνήκει στὸ τέλος τοῦ ποιήματος ὅπως τὸ διαμόρφωσε στὸ Γ' σχεδί-
ασμά, εἶναι τὸ ἀκόλουθο :

Σὰν ἥλιος, ὅποῦ ξάφνου σκεῖ πυκνὰ καὶ μαῦρα νέφη,
Τ' ὅρος βαρεῖ κατάραχα καὶ σπίτια ἰδεῖς στὴ χλόη.

“Η ἔννοιά του μένει ἀρκετὰ σκοτεινὴ μὲ τὰ ὅσα εἴπαμε ψηλότερα
ῶς τόσο ὑποθέτοντες πῶς εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Στὸ μέρος ὅπου πρὸ¹
δλίγουν ἔγιναν ὄλα ὅσα μᾶς ἐπερίγραψεν ὁ ποιητής, τώρα μὲ μιᾶς
ἔγινε γαλήνη, ὅμοια ὅπως ὁ ἥλιος ποὺ σκίζει τὰ πυκνὰ καὶ μαῦρα
νέφη, καὶ φωτίζει κατάραχα τὸ θουνό, ἔτσι ἀνάμεσα στὰ χορτάρια
ἐφάνηκαν καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μεσολογγιοῦ. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑ-
ποθέτω πῶς θάπαιρνε τέλος τὸ ὄραμα ποὺ παρουσίασε στὰ μάτια
τοῦ ποιητῆ ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα.

“Απομένει ἀκόμη τὸ 12 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσμασος, ποὺ
κατὰ τὴν γνώμη μας ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ποιήματος.

“Ο Ἱάκ. Πολυλᾶς ἐτοποθέτησε τὸ ἀπόσπασμ' αὐτὸν σχεδὸν στὸ
τέλος τοῦ ποιήματος, χωρὶς νὰ μᾶς σημειώσῃ τίποτας σχετικό. Καὶ
γεννιέται τὸ ἐδώτημα: Ἐσύντρεχε κάποιος λόγος ποὺ δὲ μᾶς τὸν
ἀνάφερε, ἥ τὸ τοποθέτησε ἐκεῖ ἀκολουθῶντας τὴ σειρὰ ποὺ τῷδερηκε
στὰ χειρόγραφα, ἀφοῦ δὲν ἥξερε πόση νὰ τὸ τοποθετήσῃ σύμφωνα
μὲ τὴ συνέχεια τῶν ἴστορικῶν γεγονότων τῆς πολιορκίας, καὶ τοῦτο
ἐπειδὴ δὲν ἀναφέρνεται σ' αὐτὸν κάποιο ἴστορικὸ γεγονός; Κατὰ τὴ
γνώμη μας, ἀν εἴχε καμμιὰ πληροφορία ὁ Ἱ. Πολυλᾶς δὲ θὰ τὴν
κρατοῦσε μυστική· ἀν πάλι ἀκολούθησε τὴ σειρὰ τῶν χειρογράφων,
δὲν ἔχει καμμιὰ σημασία, γιατὶ τ' ἀποσπάσματα εὑρέθηκαν στὰ χει-
ρόγραφα πολὺ ἀνακατωμένα.

Μὰ τὸ ἀναφερόμενο ἀπόσπασμα, σύμφωνα μὲ τὴν ἴστορικὴ
συνέχεια τῶν γεγονότων, μπορεῖ ν' ἀνήκῃ στὸ τέλος τοῦ ποιήματος;
“Αν εἴταν ἔτσι, τότες ἡ Μεγάλη Μητέρα, μποροῦσε ν' ἀγνοῆ τὸ τέλος
τοῦ ἀγῶνα, ὅπως παρασταίνεται στὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα; Τὴ στιγ-
μὴ ποὺ τὸ τέλος τῆς πολιορκίας τῷξεραν οἱ Ἰδιοὶ οἱ πολιορκημένοι
καὶ τῷξεραν ἀπὸ τὶς 4 ἥ 5 τοῦ Ἀρρύλη, μποροῦσε νὰ τὸ ἀγνοῆ ἡ
Μεγάλη Μητέρα, ἡ θεάνθρωπη προσωποποίηση τῆς Πατρίδας, κατὰ

τίς τελευταῖς στιγμὲς τῆς πολιορκίας; Γιατὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ τοποθετεῖται τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, λίγες στιγμὲς χωρίζουν τοὺς πολιορκημένους ἀπὸ τὸ γιουροῦσι. "Αν αὐτὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀπόσπασματος, τότες πῶς ἡ Μεγάλη Μητέρα ἔξακολουθεῖ νᾶναι:

"Ησυχη γὰ τὴ γνώμη τους, ἀλλ' ὅχι γὰ τὴ Μοῖρα.

Μὰ γιὰ ποιὰ γνώμη τους; Νὰ μὴν παραδοθοῦν; Καὶ γιὰ ποιὰ Μοῖρα; Γιὰ τὴν ἔκθεση τῆς πολιορκίας; Τώρα τὰ πάντα ενδίσκονται στὸ τέλος τους, καὶ ἡ γνώμη τους καὶ ἡ μοῖρα εἴταν φανερὴ σ' ὅλους, καὶ θὰ εἴταν ἀκατανόητο πῶς τὴν ἀγνοεῖ ἡ Μεγάλη Μητέρα μονάχα.

"Ἐπειτα, ἀν ἀνήκε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα στὸ τέλος τοῦ ποιῆματος, μερικὲς ὁρες πρὸ τὴν ἔξοδο, ποιὰ μέρα καὶ νύχτα ἔμενε ἄγρυπνη ἡ Μεγάλη Μητέρα, καὶ ποιὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα ἐπερίμενε;

Καὶ τώρα, πῶς μπαίνει στὸ ποίημα ἡ Μεγάλη Μητέρα; Στὸ Α' σχεδίασμα μπαίνει σὰν εἰσαγωγή, στὸ Γ' τὸ ἵδιο, στὸ Β' μὲ ποιὸν τρόπο ἐμφανίζεται; Παρουσιάζεται στὸν ποιητὴν ἀνάμεσα στὸ ποίημα καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος, ἡ σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς πολεμάρχους; Γιατὶ σ' ἔναν ἀπὸ τοὺς δύο θὰ παρουσιάζεται, ἀλλιῶς δὲν εἶναι ἐννοητὸ πῶς μπαίνει στὸ ποίημα. Καὶ ἀν παρουσιάζεται σὲ κάπιον ἀπὸ τοὺς πολεμάρχους, τότες τὸ ἀντικειμενικὸ μέρος τοῦ ποιῆματος δὲ χάνεται, μὲν ἀν παρουσιάζεται στὸν ποιητή, τότες κόβεται τὸ ἀντικειμενικὸ μέρος μὲ τὴν προσωπικὴν ἐπέμβαση τοῦ ποιητῆ ἀνάμεσα στὸ ποίημα, πρᾶμα ἀδύνατο γιὰ τὸ Δ. Σολωμό, σύμφωνα μὲ τὴν αὐστηρὸν ἀντίληψη ποὺ ἔχει γιὰ τὴν τέχνη. Καὶ λοιπόν, ἀπὸ τὸ σωζόμενο ἀπόσπασμα ἔνα καὶ μόνον φαίνεται: πῶς ἡ Μεγάλη Μητέρα δὲν παρουσιάζεται σὲ πρόσωπο ποὺ ν' ἀνήκη στοὺς πολιορκημένους, μὰ δρίσκετ' ἔξω ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ δράματος καὶ τὸ παρακολουθεῖ. Καὶ τότες, πῶς ὁ ποιητὴς μπάζει τὴ Μεγάλη Μητέρα τώρα στὸ ποίημα, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ τέλος του: "Οχι τάχα παρουσιάζόμενη πρὸς ἀντόν; Μὰ, παρουσιάζόμενη στὸν ποιητὴ κατὰ τὰ τέλη τῆς πολιορκίας, πρῶτα χαλάει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ποιῆματος, καὶ ἐπειτα δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴ συνέχεια τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, γιατὶ ὥφειλε νὰ ἥξερε τὴ μοῖρα τῆς πολιορκίας, καὶ δὲ θὰ τῆς ἔμενε καιρὸς νὰ παρακολουθῇ νικήτημερα τὰ παιδιά της, γιατὶ σὲ λίγες ὁρες θάκαναν τὴν ἔξοδο. "Ωστε ἡ Μεγάλη Μητέρα παρουσιάζεται στὸν ποιητή, ὅμως ὅχι πρὸς τὸ τέλος τοῦ ποιῆματος μὰ πολὺ προηγούμενως.

"Επειτα, ποιὰ εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Β' σχεδιάσματος; Μὲ ποιὸν τρόπο μπαίνει ὁ ποιητὴς στὸ κύριο θῦμα; Στὸ Α' σχεδιάσμα μιὰ ὑπερφυσικὴ γυναῖκα μαυροφορεμένη παρουσιάζεται στὸν ποιητὴν καὶ ψάλλει τὴ δόξα τοῦ Μεσολογγιοῦ. Στὸ Γ' σχεδιάσμα παρουσιάζεται στὸν ποιητὴν ἡ μεγαλόψυχη Μητέρα μέσα σ' ἓνα δάσος καὶ τοῦ ἀποκαλύπτει τὴν πολιορκία στὶς τελευταῖς ἡμέρες τῆς καὶ ὁ ποιητὴς ἔξιστοριζει, τὰ ὅσα βλέπει στὸ Β' σχεδιάσμα μὲ ποιὸν τρόπο ἀρχίζει τὸ ποίημα.

Γνωρίζουμε πώς τὰ διάφορα ἀπόσπασματα τῶν τριῶν σχεδιασμάτων εἶναι ξαναπλάσματα τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου, καὶ καθὼς ἀρκετὰ καλὰ ἐφάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα, διατηροῦν καὶ τὴν ἵδια θέση μέσα στὸ ποίημα, καὶ τοῦτο, γιατὶ ἀπὸ ἀνάγκη ἀναφερούμενα σ' ἴστορικὰ γεγονότα δὲ μποροῦν νὰ μετατεθοῦν. Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὴ τὴν παρατήρηση, τὸ 12 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος τὸ δρόπιον εἶναι ἀνάλογο μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Α' καὶ Γ' σχεδιάσματος, γιατὶ τάχα νὰ μὴν ἀνήκῃ στὴν ἀρχὴ τοῦ Β' σχεδιάσματος κι αὐτό, καὶ νᾶναι ἡ εἰσαγωγὴ, ὅταν μάλιστα εἶναι φανερὸ πώς ἡ Μεγάλη Μητέρα δὲν ἐμφανίζεται σὲ πρόσωπο τῆς πολιορκίας γιὰ ν' ἀνήκῃ ἀνάμεσα στὸ ποίημα, μήτε τὴν τελευταία τῆς στιγμὴ ἐμφανίζεται στὸν ποιητή, μὰ πολὺ προηγούμενως, τόσο ὥστε νᾶχη τὸν καιρὸ νὰ παρακολουθῇ νύχτα καὶ ἡμέρα τὴν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα, τὴν δροίαν ἀγνοεῖ, καὶ τὴν δροίαν θὰ ἐγνώριζε κι αὐτή, ὅπως καὶ οἱ πολιορκημένοι, ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ ἀπότυχε ὁ Μιαούλης νὰ τροφοδοτήσῃ τοὺς πολιορκημένους;

"Επειτα ὁ στίχος:

Καὶ μὲ τὸ φοῦχο διλόμαυρο σὰν τοῦ λαγοῦ τὸ αἷμα.

δὲν εἶναι τάχα τὸ ἀνάλογο ἀστιχούργητο μέρος ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Α' σχεδιάσματος: «μὲ φόρεμα μαῦρο σὰν τοῦ λαγοῦ τὸ αἷμα», καὶ δὲν ἀναφέρονται στὸ ὑπερφυσικὸ γυναίκιο πρόσωπο ποὺ παρουσιάζεται στὸν ποιητή; Ἡ σύμπτωση αὐτὴ δὲ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα πώς ὁ Δ. Σολωμὸς ἐξανάπλασε τὸ σχετικὸ μέρος, στιχουργῶντάς το σὲ δεκαπεντασύλλαβους, ὅπως ἔκαμε καὶ γιὰ τ' ἄλλα ἀπόσπασματα τοῦ Α' σχεδιάσματος, προορίζοντάς το γιὰ τὸ Β' σχεδιάσμα;

"Επειτα, ποιὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ Β' σχεδιάσματος; Μὲ ποιὸν τρόπο λαβαίνει ἀφορμὴ ὁ ποιητὴς νὰ μᾶς ἔξιστορήσῃ τὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας; Τὸ Α' καὶ τὸ Γ' ἔχουν τύπον ὁραματικό, στὸ Β' πῶς γίνεται; Εἶναι δυνατὸ νὰ παραδεχτοῦμε πώς ἄλλαξε τὸν τύπο τοῦ ποιήματος μονάχα γιὰ τὸ Β' σχεδιάσμα, διατηρῶντας ὅμως ὅλα τ' ἄλλα στοιχεῖα; Καὶ τότες τὶ θέλει ἡ ἐμφάνιση τῆς Μεγάλης

Μητέρας στὸ Β' σχεδίασμα, ἀφοῦ στὸ τέλος τοῦ ποιήματος εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο ν' ἀνήκῃ, καὶ ἀφοῦ δὲν ἀνήκει στὸ κείμενο τοῦ ποιήματος, ἀνάμεσα στὴ δράση τῆς πολιορκίας, μιὰ καὶ δὲν παρουσιάζεται σὲ κάποιο πρόσωπο ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους; Πῶς μπαίνει στὸ ποίημα, ἀφοῦ μένει ἔξω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση, ἢν δὲ μπαίνη σὰν εἰσαγωγὴ ἐμφανιζόμενη στὸν ποιητή, ὁ ὅποιος ἔξιστορίζει τὰ γεγονότα δπως ἔκεινη τὰ παρακολουθεῖ νύχτα καὶ ἡμέρα;

Κατὰ τὴν γνώμη μας, δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως καμμία ἀμφιβολία πῶς τὸ 12 ἀπόσπασμα τοῦ Β' σχεδιάσματος ἀνήκει στὴν ἀρχή του καὶ ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴ του, ἢ στὴν ἀρχὴ ἀπὸ δῶ κ' ἐμπρός πρέπει νὰ τοποθετήται.

Καὶ τώρα, θὰ μᾶς ωριήσουν ἵσως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες μας: τὸ κείμενο τοῦ ποιήματος πρέπει νὰ καταταχθῇ ὅπως σημειώνεται μέσα στὴ μελέτη σας; Ἀπολύτως ὅχι, καὶ τοῦτο γιατί, ἢν σύμφωνα καθένας μὲ τὶς πιθανότητες ποὺ σχηματίζει, ἔκανε καὶ δικῇ του κατάταξη τότες θὰ φτάναμε σὲ τελειωτικὸ ἔχαρρβαλωμα τοῦ ἥδη ἔχαρρβαλωμένου κειμένου τοῦ ποιήματος, καὶ τότες ἡ κριτικὴ ἀντὶς νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, θὰ ὠδηγοῦσε στὴν τελείαν ἀποσύνθεσή του. Ἐμεῖς θὰ διατηρήσουμε τὴν θέση ὅσων ἀποσπασμάτων δὲ μποροῦμε νὰ δρίσουμε μὲ θετικότητα ποὺ ἀκριβῶς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν, καὶ θὰ μεταβάλουμε μονάχα τὴν θέση ὅσων ἀποσπασμάτων μποροῦμε μὲ θετικότητα νὰ δρίσουμε τὴν τάξη τους. Καὶ τότες θὰ μὲ ωριήσετε: "Ολη ἡ προηγούμενη λοιπὸν ἔργασία σας καὶ οἱ τόσοι καὶ τόσοι συλλογισμοί σας, τί ἔχορειάζονταν; "Απλούστατα: πρῶτα νὰ δείξουμε ποιὰ πρέπει νὰναι ἡ θέση δρισμένων ἀποσπασμάτων ποὺ βρίσκονται κακὰ τοποθετημένα, κ' ἔπειτα νὰ δώσουμε λαβὴ νὰ σκεφτοῦν κι ἄλλοι· ὅσο γιὰ τὸ ἀποσπάσματα τῶν διποίων ἡ θέση μένει ἀμφιβολή, ἵσως καὶ ἡ σκέψη τους βοηθούμενη καὶ ἀπὸ τὴ δικῇ μας, καθορίση τὴ θέση καὶ ἄλλων ἀποσπασμάτων.

Καὶ τώρα στὸ Β' μέρος τῆς μελέτης μας, οἱ ἀναγνῶστες θὰ ἰδοῦν πῶς ἐμεῖς νομίζουμε πῶς πρέπει ν' ἀποκατασταθῇ τὸ κείμενο. Θὰ προσθέσουμε ἀκόμη καὶ ἔπειρηγματικὰ σχόλια, ὅπου εἶναι ἀπαραιτητα.

ΓΕΡΑΣ. ΣΠΑΤΑΛΑΣ